

BEHEERSPLAN

16-09 Consolidatie en herbestemming ruïne en toren
Sint-Michielskerk Westmeerbeek (Hulshout)

Betreft: Ruïne en Westtoren Sint-Michielskerk
Westmeerbeek (Hulshout)

Ligging: Netestraat 6, 2235 Westmeerbeek
(Hulshout)

Beschermingsbesluit: Besluitnr. 0028
(25/03/1938)

Opdrachtgever & contactpersonen:

Gemeente Hulshout: Rist Heylen

vzw Kempens Landschap: Nena De Roey

Datum ter goedkeuring ingediend: 19/07/2018

Opgemaakt door:

aNNo
a r c h i t e c t e n
r e s t a u r a t i e e n r e n o v a t i e

Forelstraat 55b, 9000 Gent
T: +32 (0)9 329 46 98
E: info@annoarchitecten.be
W: www.annoarchitecten.be

anteagroup

Roderveldlaan 1, 2600 Antwerpen
T: +32(0)3 221 55 00
E: info.be@anteagroup.com
W: www.anteagroup.be

Lindekensveld 5 bus 3.2, 3560 Lummen
T: +32 (0)13 52 36 61
E: info@triconsult.be
W: www.triconsult.be

INHOUDSTAFEL

01_ IDENTIFICATIE	1
I. AANLEIDING EN DOEL BEHEERSPLAN	1
II. IDENTIFICATIE	1
II.01. Benaming - adres - kadaster	1
II.02. Opdrachtgever	1
II.03. Beschermingsbesluit	3
III. AFBAKENING	3
IV. EIGENDOMSSITUATIE EN JURIDISCHE STATUTEN	3
V. ALGEMENE FOTO'S	3
02_ HISTORISCHE NOTA	7
I. METHODIEK	7
II. BOUWGESCHIEDENIS	7
II.01. Ruimtelijke context	7
II.02. Eenbeukige kerk (vóór de 15de eeuw)	9
II.03. Transformatie van eenbeukige naar pseudobasilicale kerk (15de-17de eeuw)	9
II.04. Aanpassingen, herstellingen en onderhoud (17de-begin 20ste eeuw)	9
II.05. Bouw van een nieuwe kerk en bescherming van de oude (jaren 1930)	11
II.06. Verval van de oude kerk	13
II.07. Herbestemming kerkruïne (2014-...)	13
03_ INVENTARISATIE VAN DE ERFGOEDELEMENTEN	17
I. ALGEMENE BESCHRIJVING EN RUIMTELIJKE CONTEXT	17
I.01. Ruimtelijke context	17
I.02. Algemene beschrijving	17
II. BOUWKUNDIG ERFGOED	19
II.01. Kerkruïne	19
II.01.a. Funderingen	
II.01.b. Gemetste muren	
II.01.c. Steunberen	
II.01.d. Kolommenrijen zijbeuken	
II.01.e. Kruisribgewelf kleine sacristie	
II.01.f. Pleisterwerk	
II.01.g. Schilderingen	
II.01.h. Vermoedelijke vloerrestanten	
II.01.i. Grafzerken, gedenksteen & beeld	
II.02. De ruïne en zijn muurvegetatie	27
II.02.a. Algemeen	
II.02.b. Detail muurvegetatie	
II.02.c. Relevante zones	
II.03. Algemene diagnose van de kerkruïne	29
II.03.a. Vooronderzoeken m.b.t. stabiliteit	

II.04.	Westtoren	33
	<i>II.04.a. Funderingen</i>	
	<i>II.04.b. Buitengevels</i>	
	<i>II.04.c. Schrijnwerk</i>	
	<i>II.04.d. Naaldspits</i>	
	<i>II.04.e. Binnenwanden</i>	
	<i>II.04.f. Kruisribgewelf en tegelafwerking</i>	
	<i>II.04.g. Houten roostering en plankenvloer</i>	
	<i>II.04.h. Dakstructuur</i>	
	<i>II.04.i. Klokken en originele besturing</i>	
	<i>II.04.j. Binnenschrijnwerk</i>	
	<i>II.04.k. Binnentrappen</i>	
	<i>II.04.l. Binnenafwerking</i>	
04_	ERFGOEDWAARDEN	39
I.	INLEIDING	39
II.	WAARDEBEPALING	39
II.01.	Erfgoedwaarden bij bescherming	39
	<i>II.01.a. Artistieke waarde</i>	
	<i>II.01.b. Oudheidkundige (historische) waarde</i>	
	<i>II.01.c. Historische waarde</i>	
II.02.	Verschuiving van de erfgoedwaarden	41
	<i>II.02.a. Artistieke waarde</i>	
	<i>II.02.b. Historische waarde</i>	
II.03.	Nieuwe erfgoedwaarden als gevolg van de ruïneuze toestand	41
	<i>II.03.a. Archeologische waarde</i>	
	<i>II.03.b. Esthetische waarde</i>	
05_	BEHEERSVISIE EN DOELSTELLINGEN	45
I.	INLEIDING	45
II.	VISIE OP BEHEER: HOOFD- EN NEVENDOELSTELLINGEN BOUWKUNDIG ERFGOED	45
II.01.	Hoofddoelstellingen	45
	<i>II.01.a. Consolidatie van de kerkruïne</i>	
	<i>II.01.b. Restauratie van de Westtoren</i>	
II.02.	Nevendoelstellingen	49
	<i>II.02.a. Fase 1: Toegankelijkheid</i>	
	<i>II.02.b. Fase 2: Duurzame herbestemming</i>	
	<i>II.02.c. Opvolging tussen de twee fasen</i>	
06_	MAATREGELLEN	53
I.	INLEIDING	53
II.	BOUWKUNDIG ERFGOED	53
II.01.	Reeds uitgevoerde maatregelen	53
II.02.	Maatregelen m.b.t. stabiliteit	53
II.03.	Maatregelen m.b.t. vegetatie	54
II.04.	Tabel met beheersmaatregelen	55
07_	OPVOLGING EN EVALUATIE	59
I.	GEBOUWD ERFGOED	59

II.	SLOT	61
08_	EXTRA TOEVOEGINGEN	63
I.	BIJLAGE I: BIBLIOGRAFIE	64
II.	BIJLAGE II: EXTRA BIJLAGEN	68
II.01.	Mapping van de gevels	68
II.02.	Grondplan van de kerkruïne en westtoren	72
II.03.	Tijdslijn	74
II.04.	Iconografische info	86
II.05.	Synthese van het theoretisch onderzoek rond ruïnes	106
II.06.	Diagnosenota van de kerkruïne	112
II.07.	Vooronderzoek stabiliteit	120
II.08.	Gedetailleerde beheersmaatregelen met betrekking tot muurvegetatie	280

Gecentreerd op:HULSHOUT 2 AFD/WESTMEERBEEK/

Algemene Administratie van de Patrimoniumdocumentatie

Toestand Laatste fiscale versie. (01.01.2015)

Schaal: 1/1000

.be

01_ IDENTIFICATIE

I. AANLEIDING EN DOEL BEHEERSPLAN

Het beheersplan heeft als doel een leidraad te vormen voor het beheer van de ruïne van de Sint-Michielskerk te Westmeerbeek voor de komende 20 jaar.

De Sint-Michielskerk te Westmeerbeek (Hulshout) bestaat enerzijds uit een kerkgebouw van 1939 en anderzijds uit de ruïne van de voormalige laatgotische kerk die uit de tweede helft van de 15de eeuw stamt. De westtoren van de laatgotische kerk werd gerestaureerd en opgenomen in het ontwerp van de nieuwe kerk, gebouwd in 1939.

In 1938 werd de oude kerk, inclusief de westtoren, beschermd als monument. Op moment van de bescherming verkeerde de oude Sint-Michielskerk in goede staat. Hierdoor heeft dit monument, en bijgevolg ook het beheersplan, een atypisch karakter: sinds de bescherming is de kerk geëvolueerd naar een ruïne, als gevolg van een lange periode van verwaarlozing. Deze transformatie zorgt voor een zeker verlies van bepaalde erfgoedwaarden, maar tegelijkertijd realiseert ze ook nieuwe. Dit beheersplan gaat dieper in op deze verschuiving in erfgoedwaarden.

Dit beheersplan wordt opgemaakt naar aanleiding van de consolidatie en herbestemming van de kerkruïne van de Sint-Michielskerk. Begin 2016 verscheen de open offerteaanvraag 'Het gefaseerd opstellen van het ontwerp en het opvolgen van de werken voor de algemene revalorisatie van de als monument beschermde Sint-Michielskerk'. In de aangeleverde offerte stelt aNNo architecten voor om de kerkruïne te consolideren en opnieuw in het gemeenschapsleven in te zetten door deze op een veilige manier open te stellen voor het publiek.

II. IDENTIFICATIE

II.01. BENAMING - ADRES - KADASTER

naam: Ruïne van de Sint-Michielskerk

adres: Netestraat 6, 2235 Westmeerbeek (Hulshout)

Kadastrale gegevens:

de kerkruïne: 2de afdeling, sectie B, nummer 147b

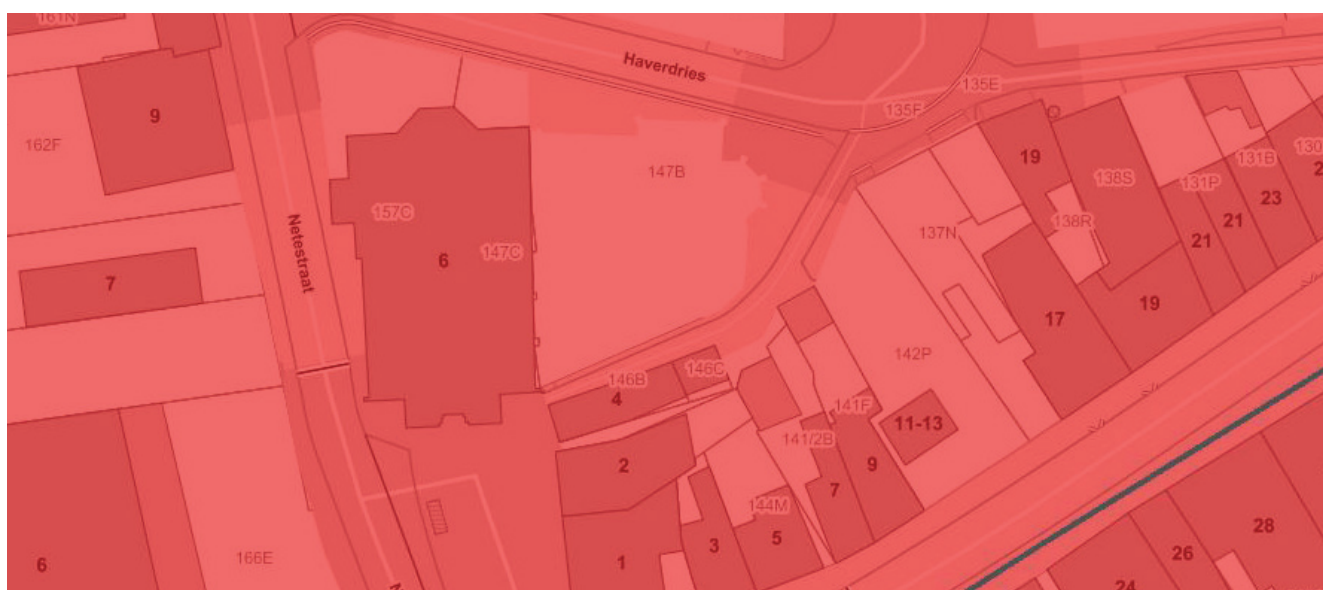
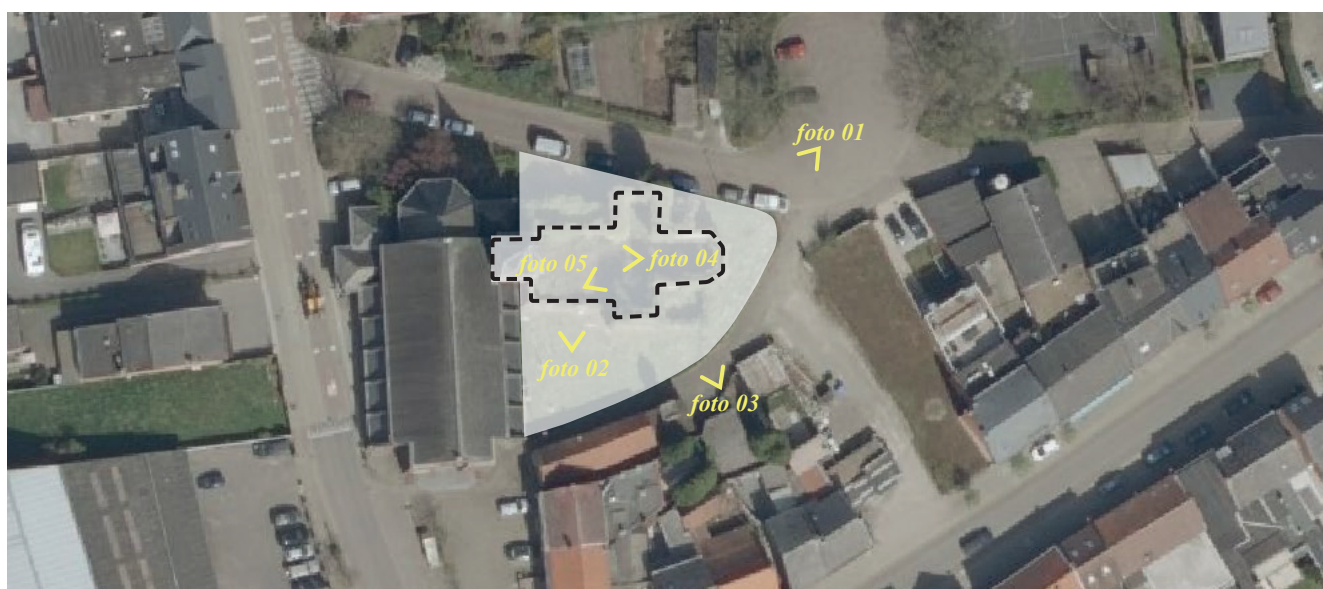
de westtoren: 2de afdeling, sectie B, nummers 147b en 147c

◀ *Uittreksel uit het kadaster*

--- perceel
kerkruïne
kerktoren

II.02. OPDRACHTGEVER

De gemeente Hulshout is eigenaar van de kerkruïne en de westtoren en de opdrachtgever voor het opmaken van het beheersplan. De vzw Kempens Landschap fungeert als adviseur van de gemeente en als contactpersoon.

Contactpersoon gemeente Hulshout:

Rist Heylen

e-mail: rist.heylen@hulshout.be

Lies Sprengheers

e-mail: lies.sprengheers@hulshout.be

Contactpersoon Kempens Landschap:

Nena De Roey

telefoon: 015 22 82 39

e-mail: nena.deroey@kempenslandschap.be

II.03. BESCHERMINGSBESLUIT

Uit het beschermingsbesluit van 25/03/1938:

“Worden gerangschikt, overeenkomstig de wet van 7 augustus 1931, om redenen van hun artistieke, oudheidkundige of historische waarde, de volgende monumenten:

...

62) De Kerk van Sint-Michiel, te Westmeerbeek, eigendom van de gemeente, kadaster artikel 128 (deel), wijk B, nr. 147 (03 A 80 ca).”

De betreffende erfgoedwaarden werden niet verder gedefinieerd. Het beheersplan tracht een inzicht in de erfgoedwaarden te verschaffen in ‘4. Beschrijving van de Erfgoedwaarden’.

◀ Afbakening op luchtfoto

 zone opgenomen in het beheersplan

 beschermd monument

0 10 20 30m

III. AFBAKENING

Dit beheersplan betreft de kerkruïne en de gerestaureerde westtoren. Deze vormden samen het oorspronkelijke, laatgotische kerkgebouw en vormen het beschermd gedeelte (zie afbakening op luchtfoto).

IV. EIGENDOMSSITUATIE EN JURIDISCHE STATUTEN

De percelen waar de ruïne en de westtoren op gelegen zijn (147b en 147c) zijn eigendom van de gemeente Hulshout. De nieuwe kerk staat op twee verschillende percelen (147c en 157c), waarvan het eerste eigendom is van de gemeente en het tweede van de kerkfabriek.

Het gebouw ligt volgens het gewestplan (goedgekeurd op 3 oktober 1979) binnen de zone ‘woongebied’.

Het gebouw ligt binnen het Gewestelijk Ruimtelijk Structuurplan Hulshout (goedgekeurd op 29 januari 2007). Het maakt volgens dit plan deel uit van de zone ‘woonkern Westmeerbeek’.

De gemeente Hulshout maakte in 2011-2013 een woonbeleidsplan op. Dit heeft geen invloed op het gebied dat in het beheersplan besproken wordt.

Er is geen BPA van kracht.

V. ALGEMENE FOTO'S

Op de volgende pagina's zijn een aantal foto's van het gebouw en de context toegevoegd. Deze worden gesitueerd op de luchtfoto.

◀ Gewestplan

(Geoloket Provincie Antwerpen, <http://geoloket.provincieantwerpen.be/geoloketten/?viewer=extern&LayerTheme=9>)

 woongebied

◀ foto 01

Buitenaanzicht van het koor en de noordelijke transeptarm. In de oksel bevindt zich de kleine sacristie.

◀ foto 02

Buitenaanzicht van het schip langs de zuidzijde, met achteraan zicht op de resterende kolommenrij binnenin langs de zijbeuk.

foto 03

Buitenaanzicht van het zuidelijk transept en rechtsonder op de foto de grote sacristie.

foto 04

Centraal zicht op het schip en de gerestaureerde westtoren. Rechts op de foto de geschoorde kolommenrij grenzend aan de zijbeuk.

foto 05

Zicht op koor en apsis van binnenuit.

I. METHODIEK

Voor het opmaken van deze nota werd in het **APA (Architectuurarchief Provincie Antwerpen)** het archief van de architecten Paul Geevers en Jos Ritzen geraadpleegd. Architect Jos Ritzen ontwierp de nieuwe kerk in 1939, architect Geevers was verantwoordelijk voor verschillende onderhoudswerken aan de toren en de nieuwe kerk in de jaren '70 en '80. In beide archieven werden plannen en documenten betreffende de uitgevoerde werken gevonden. Het archief van Paul Geevers bevat tevens de nota 'Historische en bouwchronologische analyse van de Sint-Michielskerk te Westmeerbeek'. Deze werd opgemaakt door student Monumentenzorg Michèle De Vil in 1984-1985, de bronnen uit dit werk werden zo goed als mogelijk nagegaan en in situ geverifieerd.

Ook werd het **archief van het Agentschap Onroerend Erfgoed Antwerpen** geraadpleegd. Hierin werd heel wat briefwisseling omtrent de beschermde kerk teruggevonden. Deze dateert zowel uit de jaren 1937-1939 (bescherming als monument) als uit latere periodes (tot in de jaren '80).

In de **databank van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK)** werden enkele beelden, vermoedelijk van net na de bouw van de nieuwe kerk, gevonden. Via 'www.delcampe.net' werden enkele postkaarten gevonden. Een postkaart beeldt het kerkplein voor de bouw van de nieuwe kerk af, deze dateert van voor 1939. Twee andere postkaarten beelden zowel de nieuwe kerk als de, nog niet vervallen, oude kerk af. Ze dateren uit de periode tussen 1939 en 1950.

Om meer informatie te bekomen over gotische kerken in de Kempen werd de erfgoedgids "**Van klei tot Kerk: Baksteengotiek in de Kempen**" geraadpleegd, uitgegeven door de provincie Antwerpen.

Daarnaast werd ook historisch kaartmateriaal geraadpleegd via de website van **Geopunt Vlaanderen**.¹

II. BOUWGESCHIEDENIS

II.01. RUIMTELIJKE CONTEXT

De oudste sporen van Westmeerbeek gaan terug tot de 10de eeuw. In 994 schonk prins-bisschop Ansfried van Utrecht zijn landgoederen in de Zuiderkempen aan het Sint-Maartenskapittel van Utrecht. "Mierbeke"² behoorde hiertoe.³

1 <http://www.geopunt.be/>

2 Huidige Westmeerbeek

3 DE VIL M., *Historische en bouwchronologische analyse van de Sint-Michielskerk te Westmeerbeek. Jaarwerk Monumenten -en landschapszorg*, academiejaar 1984-1985, p.11

◀ Ferrariskaart, 1777
(Geopunt Vlaanderen)

◀ Atlas der Buurtwegen, 1841
(Geopunt Vlaanderen)

◀ Vandermaelen Cartes
Topographique de la
Belgique, 1846-1854
(Geopunt Vlaanderen)

Van het historisch kaartmateriaal kunnen we aflezen dat Westmeerbeek steeds een kleine gemeente is geweest waarin de kerk een centrale rol heeft gespeeld.

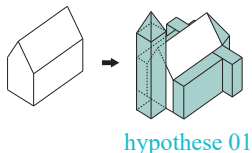
II.02. EENBEUKIGE KERK (VÓÓR DE 15DE EEUW)

Vanaf 1362 wordt Westmeerbeek een zelfstandige parochie.⁴ Of de oorspronkelijke Sint-Michielskerk op dit moment gebouwd is, is niet zeker. Van de oorspronkelijke toestand zijn geen plannen of beelden bewaard gebleven, maar puntboringen⁵ tonen aan dat er een massief aanwezig is tussen de zuilen aan de noordzijde, wat kan wijzen op een fundering van een vroegere gevel. Dit kan het vermoeden bevestigen dat de Sint-Michielskerk oorspronkelijk een eenbeukige kerk was.

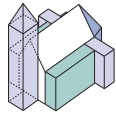
II.03. TRANSFORMATIE VAN EENBEUKIGE NAAR PSEUDOBASILICALE KERK (15DE-17DE EEUW)

▼ 3 hypothesen uitbreiding eenbeukige kerk

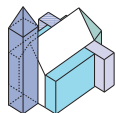
- eenbeukige kerk
- bouwphase 01
- bouwphase 02
- bouwphase 03
- bouwphase 04

hypothese 01

hypothese 02

hypothese 03

De oorspronkelijk kerk wordt in de volgende eeuwen uitgebreid. De Vil verwijst naar de gewijzigde stijlopvattingen en bevolkingsgroei als aanleiding voor het uitbreiden van de kerk. Volgens deze studie zijn er drie hypothesen rond de uitbreiding van de eenbeukige kerk mogelijk. De eerste hypothese gaat ervan uit dat de eenbeukige kerk in één bouwphase transformeert tot een pseudobasilicale kerk met westtoren, twee zijbeuken, koor en kleine sacristie. De tweede hypothese neemt twee bouwfasen aan, waarbij eerst het koor samen met de sacristie en vervolgens het transept opgericht zijn. Een derde hypothese gaat ervan uit dat de hele oostpartij als één geheel geconcipeerd is maar in verschillende bouwfasen uitgevoerd is om eerst de westtoren af te werken. De Vil neemt aan dat de laatste hypothese de meest aannemelijke is. De studie meent bovendien dat de volle muren van de eenbeukige kerk, waar de zijbeuken op aansloten, pas in de 17de eeuw vervangen werden door een ijzerzandstenen zuilenreeks en zo naar een echte driebeukige pseudobasilicale kerk transformeerde.

Ook aan de westzijde onderging de kerk in deze periode een uitbreiding. De vierkante westtoren met noordelijk traptorentje werd toegevoegd. De toren is iets smaller dan de middenbeuk. Mogelijk werden de werken aan de oostpartij tijdelijk stil gelegd voor het bouwen van de westtoren.⁶

Wij nemen aan dat het mogelijk maar niet zeker is dat alles in één keer gebouwd of bedacht werd. Indien dit niet het geval is, dan heeft men bij een tweede uitbreiding de bouwstijl van de eerdere uitbreidingen in acht genomen. Er is namelijk een zeer gelijkende stijl en vormgeving aanwezig met kleine afwijkingen (vb. een extra laag ijzeroer boven de ijzerzandstenen profilering in de zuidelijke transeptmuren t.o.v. de muren van het koor, de noordelijke transeptmuren en de sacristie). Deze worden verder besproken in deel 03. *Inventarisatie huidige toestand*. We besluiten daarom hetgeen zeker geweten is: de vermoedelijk eenbeukige kerk is tussen de 15de en 17de eeuw, in één of meerdere fasen, getransformeerd naar een pseudobasiliek⁷ met westtoren.

II.04. AANPASSINGEN, HERSTELLINGEN EN ONDERHOUD (17DE-BEGIN 20STE EEUW)

Tot in het begin van de 20ste eeuw ondergaat de kerk allerlei (kleinere) herstellingen en wijzigingen, meestal als gevolg van schade door oorlog, plundering of door weersomstandigheden. Hieronder worden de belangrijkste ingrepen en gebeurtenissen weergegeven.

⁴ DE VIL M., o.c., p.13

⁵ Sonderingen uitgevoerd door Triconsult in januari 2018, zie rapport in bijlage

⁶ DE VIL M., o.c., p.14-15

⁷ Een pseudobasiliek is een basiliek zonder lichtbeuk, d.w.z. een kerk waarvan het middenschip hoger is dan de zijbeuken en geen eigen vensters heeft.

◀ Oude kerk, 1894
(www.delcampe.net)

◀ Nieuwe kerk, na 1939
(www.delcampe.net)

De Beeldenstorm (1566-1648) en de leegplundering in 1658 tijdens de Lichtmis zorgden voor destructie en plunderingen, naar alle waarschijnlijkheid ook in de Sint-Michielskerk. Hiervan zijn geen materiële bewijzen meer terug te vinden in de overblijfselen van de kerk zelf. De kerk werd in de daaropvolgende periode (17de eeuw) goed onderhouden en beheerd. Bijna jaarlijks gebeurden er reparaties aan dak en toren en werd de kerk wit gekalkt.

Tijdens een storm in 1753 ondervond het plafond van de kerk veel schade. Het werd hersteld naar plannen van Guillaume Bauroens en Cornelis Stroobants. Er werd een spitsbogig tongewelf aangebracht. Dit werd bepleisterd en verdeeld in barokke cassetten, rechthoekig boven de middenbeuk en vierkant boven het koor. Dit plafond is nog zichtbaar op foto's van 1945. Hoogstwaarschijnlijk was het oorspronkelijke plafond een houten tongewelf, zoals gebruikelijk was bij gotische kerken in de Kempen.⁸

In 1758 werden het koor en het transept voorzien van nieuwe en grotere vensters met ijzeren roedes en glas in lood.

In 1761 werd de kerkvloer vernieuwd. Er lagen op dit moment grafzerken in de kerk. Deze werden verlegd, met uitzondering van die in het koor en deze in de zuidelijke zijbeuk.

In 1787 werd de nieuwe sacristie in de zuidelijke oksel van het koor gebouwd. Daarbij werd de vroegere sacristie omgevormd tot doopkapel/magazijn.

Tijdens de Franse overheersing (1794-1815) kregen alle parochies van de Zuidelijke Nederlanden het zwaar te verduren. Parochiekerken werden beroofd en belangrijke documenten zoals geboorteregisters werden in beslag genomen. In 1797 kreeg de parochiekerk van Westmeerbeek een sluitingsgebod opgelegd. Pas in 1801 mochten er terug diensten doorgaan.

Doorheen de 19de eeuw werden regelmatig herstellingswerken aan de kerk uitgevoerd, waaronder dakreparaties aan kerk en toren, vervangen van schrijnwerk, herschilderen,... In 1911 werd het dak voor de laatste keer hersteld. In 1929 waren opnieuw herstellingen nodig doordat een deel van het dak instortte. Deze werken werden echter nooit uitgevoerd.⁹

II.05. BOUW VAN EEN NIEUWE KERK EN BESCHERMING **VAN DE OUDE (JAREN 1930)**

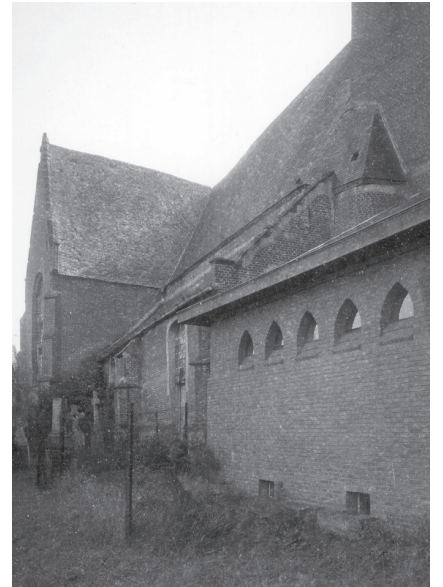
In 1932 maakt de kerk reeds deel uit van een lijst van 'voorstellen tot rangschikking', opgemaakt door het Provinciaal Comité voor Monumenten en Landschappen. Vier jaar later dient de gemeente een aanvraag in voor het bouwen van een nieuwe kerk, ontworpen door architect Jos Ritzen. Deze zou de oude kerk vervangen omdat die geen antwoord meer bood op de groeiende bevolking. Als reactie doet het Comité beroep op de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML), met de vraag tot klassering en bezwaar tegen een ontwerp dat de afbraak van de oude kerk impliceert. Het KCML start een onderzoek op dat resulteert in een akkoord voor de bescherming en de vraag voor een aangepast ontwerp waarbij de bestaande kerk uitgebreid zou worden.

Architect Ritzen maakt een nieuw ontwerp op waarin de oude kerk behouden blijft en de westtoren mee geïntegreerd wordt in de nieuwe. De KCML gaat hiermee akkoord, op voorwaarde dat de oude kerk behouden blijft en een wezenlijk deel uitmaakt van de nieuwe kerk. **De oude kerk en toren worden in 1938 beschermd als monument.** De nieuwe kerk wordt gebouwd in 1939.¹⁰

8 MIGOM S., *Van klei tot kerk. Baksteengotiek in de Kempen*, Erfgoedgidsen, 1, Provinciebestuur Antwerpen, Antwerpen, 2004, p.27

9 DE VIL M., o.c., p.18-23

10 Antwerpen, Onroerend Erfgoed Antwerpen, A-0371, map 1

◀ *Verval oude kerk, 1945*

(Beeldbank Koninklijk
Instituut voor het
Kunstpatrimonium)

II.06. VERVAL VAN DE OUDE KERK

Ondanks de eisen van de KCML, komt de oude kerk functioneel volledig los te staan van de nieuwe kerk, waardoor ze in onbruik geraakt. Doorheen de jaren 1940, 50 en 60 eist de KCML verschillende keren om onderhouds- en herstellingswerken uit te voeren, alsook om de kerk te voorzien van een nieuwe bestemming. Het gebouw wordt echter aan haar lot overgelaten door de gemeente, die herhaaldelijk aanvragen doet tot declassering en sloop. Deze worden steeds afgewezen door de KCML. Ondertussen takelt de kerk verder af.

Ook vraagt de KCML om het meubilair van de kerk te verplaatsen naar de kerk van Meerhout, die binnenin afgebrand is. Het doksaal en de orgelkast¹¹ worden overgebracht. De communiebank, predikstoel en biechtstoelen wordt hergebruikt in de nieuwe kerk.

In een brief van de KCML uit 1957 (opnieuw ter afwijzing van de aanvraag tot sloop) wordt voor de eerste keer door de KCML geopperd dat als een totale restauratie onmogelijk of te duur is, enkel de bestaande muren behouden kunnen blijven. Hier ontstaat **het idee om de kerk als ruïne te bewaren**. De gemeente blijkt deze visie op dat moment echter nog niet te delen.

◀ *Verval oude kerk, 1966*

(Archief Onroerend Erfgoed
Antwerpen)

In 1959 stort een groot deel van de kerk in wegens hevige regen.¹²

De KCML staat in **1965** toe het **kerkhof van de oude kerk te ontruimen**. Op basis van archiefmateriaal weten we dat de straat aan de noordzijde van de kerk (Haverdries) wordt aangelegd tussen 1939 en 1966.¹³

Tegen het eind van de jaren 60 bereiken de gemeente, de KCML en de kerkfabriek een akkoord over het behoud van de kerkruïne. De komende jaren worden achtereenvolgens een aantal architecten aangesteld voor het opmaken van een herbestemmingsontwerp, maar geen van de voorstellen wordt weerhouden door de KCML. In 1980 vraagt de gemeente een spoedprocedure aan voor werken aan zowel de toren als de ruïne.¹⁴ Uiteindelijk vinden enkel **restauratiewerken aan de toren** plaats (1989-1993), volgens plannen van architect Paul Gevers.¹⁵

II.07. HERBESTEMMING KERKRUIËNE (2014-...)

De gemeente Hulshout heeft sinds 2014 de intentie om de kerkruïne te restaureren/consolideren en herbestemmen. Ze worden in dit proces begeleid door de vzw Kempens Landschap.

◀ *Verval oude kerk, 1979*

(Archief Onroerend Erfgoed
Antwerpen)

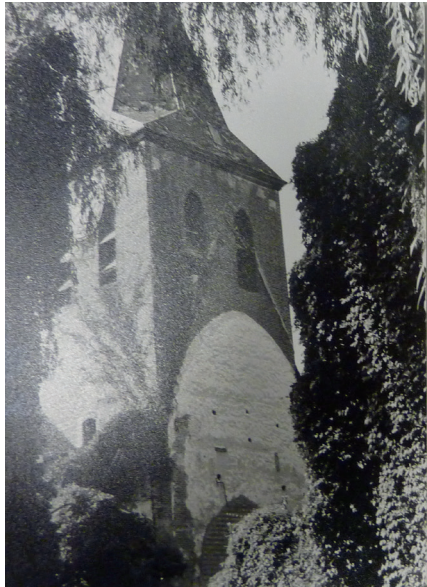
11 AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, *Parochiekerk Sint-Trudo met kerkhof* (<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/52564>), geraadpleegd op 31 januari 2018

12 Antwerpen, Onroerend Erfgoed Antwerpen, A-0371, map 1

13 Antwerpen, Onroerend Erfgoed Antwerpen, A-0371, map 1-2

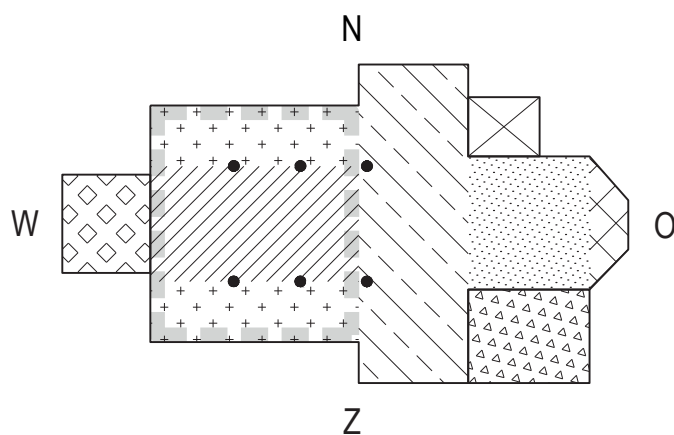
14 Antwerpen, Onroerend Erfgoed Antwerpen, A-0371, map 2

15 Antwerpen, Architectuurarchief Provincie Antwerpen, Archief Gevers, *Hulshout Sint-Michielskerk*

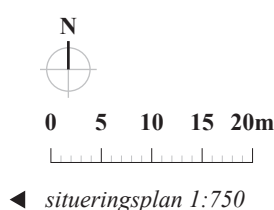

◀ *Verval oude kerk, 1989-1993*

*(Architectuurarchief
Provincie Antwerpen,
Archief Gevers, doos 4)*

03_ INVENTARISATIE VAN DE ERFGOEDELEMENTEN

I. ALGEMENE BESCHRIJVING EN RUIMTELIJKE CONTEXT

I.01. RUIMTELIJKE CONTEXT

De ruïne van de Sint-Michielskerk heeft een centrale ligging in het dorp van Westmeerbeek. Toch is ze niet erg aanwezig in het dorpsbeeld doordat ze van het dorpsplein afgeschermd wordt door de nieuwe kerk en het Ceusterhuys. Bovendien geeft de kerk uit op de achtertuinen en -hokjes van de huizen langs de centrale baan door het dorp.

Het Ceusterhuys is een 17de eeuws diephuis dat opeenvolgend school, schepenbank en gemeentehuis is geweest. Tot kort deed het dienst als bibliotheek en stempellokaal.¹ Op dit moment staat het gebouw leeg.

De noordzijde van de kerk wordt afgebakend door een straat met aan de overkant een afgesloten grasveld met speeltuin en sportveld.

I.02. ALGEMENE BESCHRIJVING

Wegens de dense plantengroei kunnen de restanten van de kerk niet overal in detail geïnspecteerd worden. Een 'mapping' van de gevels doet een poging om de resterende muren en begroeiing in kaart te brengen. Het resultaat is een uitgeklapt aanzicht per geveldeel dat opgenomen is in de bijlagen.

De oude kerk is een dakloze drie-beukige kerk: het middenschip is door middel van twee kolommenrijen afgescheiden van de smallere zijbeuken. In het oosten wordt de kerk afgesloten met een koor en apsis. Koor en apsis worden door het dwarschip, of het transept, gescheiden van het middenschip. In het westen wordt de kerk afgebakend door de sobere bakstenen westtoren die bekroond is met een leien naaldspits. De toren bezit steigergaten onder de kroonlijst en is aan elke zijde voorzien van twee spitsboogvormige galmgaten.

Deze eenvoudige planvorm met transept, driesijdig koor en voorgeplaatste westtoren is typerend voor gotische kerken uit de Kempen.

In de noordoostelijke oksel van het dwarschip en de apsis bevindt zich de kleine sacristie waarvan het kruisribgewelf met bakstenen schalen nog aanwezig is. In de zuidoostelijke oksel van het dwarschip en de apsis bevindt zich de grote sacristie.

◀ schematische opbouw van de kerk

¹ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, *Ceusterhuys, gemeentehuis van Westmeerbeek* (<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/41097>), geraadpleegd op 31 januari 2018

II. BOUWKUNDIG ERFGOED

II.01. KERKRUIJNE

II.01.a. Funderingen

◀ blootgelegde fundering
(hoek deelmuren 18&19,
noordelijke zijbeuk)

◀◀ sokkel uit ijzeroer en
ijzerzandsteen
(deelmuur 8, apsis)

◀◀◀ speklaag uit ijzeroer in
zuidelijktransept
(deelmuur 4, transept)

De funderingen van de laatgotische kerk bestaan uit natuursteenmetselwerk, specifiek uit moerasijzererts² (ook wel ijzeroer of ijzersteen genoemd) en ijzerzandsteen³ (vermoedelijk Diestiaan).

De funderingen van de aangrenzende grote sacristie zijn opgebouwd uit baksteen metselwerk.

II.01.b. Gemetste muren

De restanten van de gevels bestaan hoofdzakelijk uit donkerrode baksteen, ijzeroer en ijzerzandsteen. De sokkel wordt gevormd door een laag ijzeroer, net als de fundering van de kerk. Hier en daar zijn lacunes opgevuld met bakstenen en sporadisch leistenen. De sokkel is afgeboord met een geprofileerde lijst uit ijzerzandsteen, vermoedelijk Diestiaan ijzerzandsteen (grauw arduin). Enkel de aangebouwde grote sacristie, gelegen in het zuidoosten, is volledig opgetrokken uit baksteen. Het gebruik van deze lokale bouwmaterialen is kenmerkend voor de Kempische bak- en zandsteenarchitectuur (zie hoofdstuk 4).

◀◀ speklagen uit
ijzerzandsteen ter hoogte
van koor en apsis
(deelmuur 9, apsis)

◀ ijzerzandsteen afwerking
westmuren zijbeuken
(deelmuur 19, zijbeuk)

In het zuidelijk **transept** bevindt zich ook boven de ijzerzandstenen lijst nog een speklaag uit ijzeroer. De aansluiting van het schip met het zuidelijk transept gebeurt door een invlechting van ijzeroer. In de buitengevels rondom **koor** en **apsis** zijn nog een aantal speklagen uit Diestiaan ijzerzandsteen aanwezig.

Het merendeel van de muren heeft geen afwerking bovenaan. Al dan niet overgroeide bakstenen vormen de bovenzijdes van de muren en liggen op sommige plaatsen zelfs los. Rondom de apsis worden de muren afgedekt door een laag uit ijzerzandsteen waarop nog enkele lagen (losse) bakstenen liggen. De westmuren van de zijbeuken (deelmuren 1 en 19) zijn aan de bovenzijde afgewerkt met geprofileerde ijzerzandstenen. De wand van de zuidelijke inkom (deelmuur 2) is ook voorzien van afdekstenen, vermoedelijk een recente betonsteen.

◀◀◀ spitsboogramen in koor en
apsis
(deelmuur 10, apsis)

◀◀ spitsboogramen in koor
en apsis: ijzerzandsteen
omlijsting
(deelmuur 10, apsis)

Een aantal verschillende types **raamopeningen** zijn terug te vinden in de kerkruijne. Alle ramen worden gekenmerkt door de resterende stalen roedes van de vroegere glas-inloodramen, met uitzondering van de twee noordelijke raamopeningen in het schip en het middelste raam van de apsis.

◀ spitsboogramen in koor
en apsis: laatgotisch
natuurstenen maaswerk
(deelmuur 9, apsis)

- **Koor** en **apsis** worden gekenmerkt door spitsboogramen met een omlijsting uit Diestiaan ijzerzandsteen. Het middelste raam in het apsis bevat een laatgotisch natuurstenen maaswerk dat langs de binnenzijde dichtgemetseld en gepleisterd is.
- In het **transept** bevinden zich langs beide zijden hoge rondboogramen, ook met

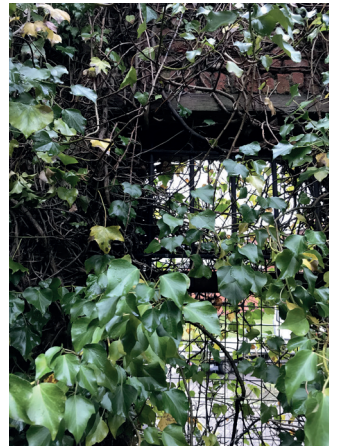
◀◀◀ rondboogramen in
transept: zuidelijk raam
(deelmuur 5, transept)

◀◀ rondboogramen in
transept: noordelijk raam
(deelmuur 15, transept)

◀ rondboogramen in
transept: ijzerzandsteen
omlijsting
(deelmuur 5, transept)

2 Dit gesteente is afkomstig uit het Demer- en Netebekken en oostelijk Nederland. Ijzeroer is donkerroestbruin tot metallisch van kleur en heeft een ruw oppervlak. Het gesteente is vrijwel onverweerbaar maar brokkelt door vorstwerking af op de hoeken waardoor afgeronde stenen overblijven. Meestal wordt ijzeroer aangewend als erts, enkel in de herkomststreek zien we het in gebruik als bouwsteen. Omwille van de resistentie tegen opstijgend grondwater, wordt de steen vaak teruggevonden in ondermuren en funderingen, vaak in combinatie met ijzerzandsteen in de hogere muurpartijen.
bron: DUSAR M., DREESSEN R. & DE NAEYER A., *Natuursteen in Vlaanderen, versteend verleden*, Uitgeverij Hans Suijkerbuijk, Mechelen, 2009, p.353-357

3 Ijzerzandsteen is een zandsteen met een ijzerhoudend bindmiddel, limoniet. Het is een roestbruine, poreuze steen met wisselende hardheid en een ruw oppervlak. De kleur kan lokaal zeer variërend zijn (van oranjegeel tot bruinrood) omwille van de verschillende concentraties limoniet. Diestiaan-ijzerzandsteen is afkomstig uit het Hageland en is zeer bepalend geweest voor het uitzicht van vele gebouwen in en rond deze streek. Binnen deze laatste soort zijn er nog verschillende types afhankelijk van de vorm, waaronder grauw arduin, de meest waardevolle homogene steen, waarin de limonietlaagjes niet te onderscheiden zijn.
bron: DUSAR M., DREESSEN R. & DE NAEYER A., *Natuursteen in Vlaanderen, versteend verleden*, Uitgeverij Hans Suijkerbuijk, Mechelen, 2009, p.255-262

een ijzerzandsteen omlijsting. Bij het noordelijke raam ontbreekt de bovenzijde van de boog. Het flankeren van het transept met twee hoge ramen is een kenmerk dat vaker terugkomt in de Kempische baksteengotiek.

- Aan de westzijde van het **schip** bevindt zich telkens langs beide zijden van de toren een rondboograam. Beide bogen worden zowel aan de binnen- en buitenzijde van de openingen opgevangen door een smalle ijzeren bandstaaf, waarvan de uiteinden omgeplooid en in de voegen van het metselwerk ingewerkt zijn. Restanten van pleisterwerk in de bogen duiden op het simuleren van een omlijsting.
- Er bevinden zich nog twee openingen in de noordgevel van het schip (ofwel in de **zijbeuken**), waarvan de bovenzijden niet meer aanwezig zijn. In de zuidelijke gevel zijn geen raamopeningen meer te onderscheiden.
- Twee rechthoekige openingen zijn terug te vinden in de gevel van de **grote sacristie**. Deze zijn omlijst met blauwe hardsteen. Bij de westelijke opening is de bovenste omlijsting verdwenen.
- De **kleine sacristie** wordt gekenmerkt door een grote raamopening, waarvan de boog deels is ingestort, en een kleine opening met segmentboog.

De kerk heeft een aantal **deuropeningen**, zowel naar buiten toe als intern:

- Er zijn twee deuropeningen die van buitenaf toegang bieden tot de kerk. Zij bevinden zich achteraan het **schip** in de zijbeuken. De zuidelijke inkom bestaat uit een rondboog uit ijzerzandsteen, die aan de binnenzijde opgevangen wordt door een betonnen latei. Het metselwerk boven de noordelijke inkom is verdwenen over de resterende muurhoogte.
- De **grote sacristie** heeft een aparte inkom. Deze bestaat uit een kleine deuropening met segmentboog, onderaan afgewerkt met een dorpel uit blauwe hardsteen.
- Intern zijn er vanuit het koor twee deuropeningen naar beide **sacristieën**. Dit zijn smalle lage openingen, bovenaan afgewerkt met een segmentboog.

rondboogramen schip:
noordelijk raam
(deelmuur 19, transept)

rondboogramen schip:
zuidelijk raam
(deelmuur 1, transept)

rondboogramen schip:
ijzeren banden en pleister
(deelmuur 19, transept)

rechthoekige openingen
zijbeuken
(deelmuur 17, zijbeuk)

rechthoekige openingen
grote sacristie
(deelmuur 6, grote
sacristie)

opening kleine sacristie
(deelmuur 13, kleine
sacristie)

deuropeningen schip:
zuidelijke inkom buitenkant
(deelmuur 2, zijbeuk)

deuropeningen schip:
zuidelijke inkom
binnenkant
(deelmuur 2, zijbeuk)

deuropeningen schip:
noordelijke inkom
(deelmuur 18, zijbeuk)

deuropening grote sacristie
(deelmuur 7, grote
sacristie)

deuropeningen intern:
kleine sacristie
(deelmuur 13a, koor)

II.01.c. Steunberen

De kerk wordt aan de buitenzijde gekenmerkt door gemetselde steunberen die beeldbepalend zijn voor het buitenaanzicht van het gebouw. Zij situeren zich voornamelijk ter hoogte van de hoeken van de buitenwanden. De materialen van de gevels lopen hierin door: sokkel uit ijzeroer, geprofileerde lijst uit Diestiaan ijzerzandsteen en eventueel doorlopende speklagen. De steunberen hebben een vertrapte vormgeving: ze worden smaller naar boven toe, met telkens een geprofileerde ijzerzandsteen die de verbreding afdekt. Het ijzeroergedeelte onderaan vertoont vaak extreem materiaalverlies waardoor de steunberen lijken te zweven boven de grond en hun functie niet meer volwaardig kunnen vervullen.

◀◀◀ steunberen: detail
onderaan
(deelmuur 17, zijbeuk)

◀◀ steunberen: detail
bovenaan
(deelmuur 10, apsis)

◀ kolommenrij zijbeuken:
zuidelijke rij

II.01.d. Kolommenrijen zijbeuken

De noordelijke kolommenrij bestaat uit vier laatgotische spitsbogen uit metselwerk. De sokkel van de ronde kolommen bestaat uit blokken Diestiaan ijzerzandsteen met basis en kapitelen uit grauw arduin. In het bovenliggende metselwerk van de bogen is een speklaag van ijzeroer ingewerkt. De afscheiding tussen middenschip en zijbeuken in de vorm van arcades op ronde kolommen met eenvoudige kapitelen is typisch voor de regionale bouwstijl.

Van de zuidelijke kolommenrij resteren enkel delen van de geprofileerde plinten uit ijzerzandsteen, het zijn archeologische restanten die herinneren aan de vroegere opbouw van de kerk.

◀◀ kolommenrij zijbeuken:
noordelijke rij
(deelmuur 18aMB)

◀ kolommenrij zijbeuken:
noordelijke rij: schoringsen
(deelmuur 18aZB)

II.01.e. Kruisribgewelf kleine sacristie

Het plafond van de kleine sacristie bestaat uit een kruisribgewelf met geprofileerde ribben en sluitsteen uit ijzerzandsteen en bakstenen gewelfschalen. Dit kruisgewelf wordt gestut om verder verval tegen te gaan. De noordelijke diagonaalrib vertoont een verzakking en de kwaliteit en samenhang van de bakstenen gewelfschalen zijn afgenomen wegens waterinfiltratie.

◀◀ kruisribgewelf kleine
sacristie

◀ pleisterwerk buitengevel
(deelmuur 3, zijbeuk)

II.01.f. Pleisterwerk

Ter hoogte van de buitengevels zijn hier en daar nog pleisterlagen of sporen ervan terug te vinden, vooral ter hoogte van de gedenksteen (zie verder). Het buitenpleisterwerk vertoont een geprofileerde baksteendecoratie die niet altijd overeenkomt met de onderliggende (bak)stenen.

Ook op de binnenzijde van de wanden zijn nog restanten van binnenpleisterwerk terug te vinden. Deze herinneren aan de interieurafwerking en decoratie van de kerk en dragen op deze manier bij aan de artistieke beleving van het monument.

II.01.g. Schilderingen

In het koor, de grote sacristie en het transept vinden we figuratieve muurschilderingen terug. Deze zijn het best afleesbaar in het koor. Het betreft decoratieve schilderingen uit de 19de eeuw die niet uniek zijn in hun soort. Zij dragen echter bij aan de artistieke en esthetische waarde van de ruïne en zijn, samen met de pleisterwerken, de enige overblijfselen van de binnenaafwerking ten tijde van de bescherming.

◀◀ schilderingen koor
(deelmuur 13aK, koor)

◀ schilderingen grote
sacristie
(deelmuur 6aS)

II.01.h. Vermoedelijke vloerrestanten

De begane grond is een deken van wortels van de aanwezige beplanting waardoor de resterende bevoering moeilijk na te gaan is. Bij de vooronderzoeken stabiliteit werden ter hoogte van de middenbeuk zowel arduinen tegels (30x30cm) als tegels uit kalkzandsteen teruggevonden. Het is mogelijk dat hier nog meer restmateriaal (baksteen, natuursteen, tegels,...) teruggevonden wordt. Deze restanten geven een beeld van de mogelijke originele vloerafwerking van de kerk en zijn bijgevolg erfgoedelementen die verwijzen naar de artistieke waarde opgenomen in de bescherming.

◀◀◀ vloerrestanten: arduinen tegels

◀◀ vloerrestanten: kalkzandsteen tegels

◀ grafzerk koor

◀ grafzerk zuidelijke zijbeuk

II.01.i. Grafzerken, gedenksteen & beeld

In het koor werd een **grafzerk** van B. Vertommen teruggevonden. Ook in de zuidelijke zijbeuk ligt een arduinen steen van groot formaat, vermoedelijk de grafzerk van Elisabeth Van Halmalle uit 1613.⁴ Ook op het graspleintje ten zuiden van de kerkruïne liggen nog twee grafzerken: van Maria-Theresia Veris en Rene Van Kerckhoven. Deze restanten herinneren aan het vroeger gebruik van de kerk en de positie van de kerk in de maatschappij.

Ter hoogte van de zuidelijke buitengevel, achter het beeld, is een **gedenksteen** uit arduin aanwezig die ingewerkt is in de gevel. Dit is ter aanduiding van de begraafplaats van de “wel edele familie Beeckmans De Brouwer”.

Voor de gedenksteen staat een stenen **beeld** in bidhouding, wit geschilderd, op een sokkel uit blauwe steen.

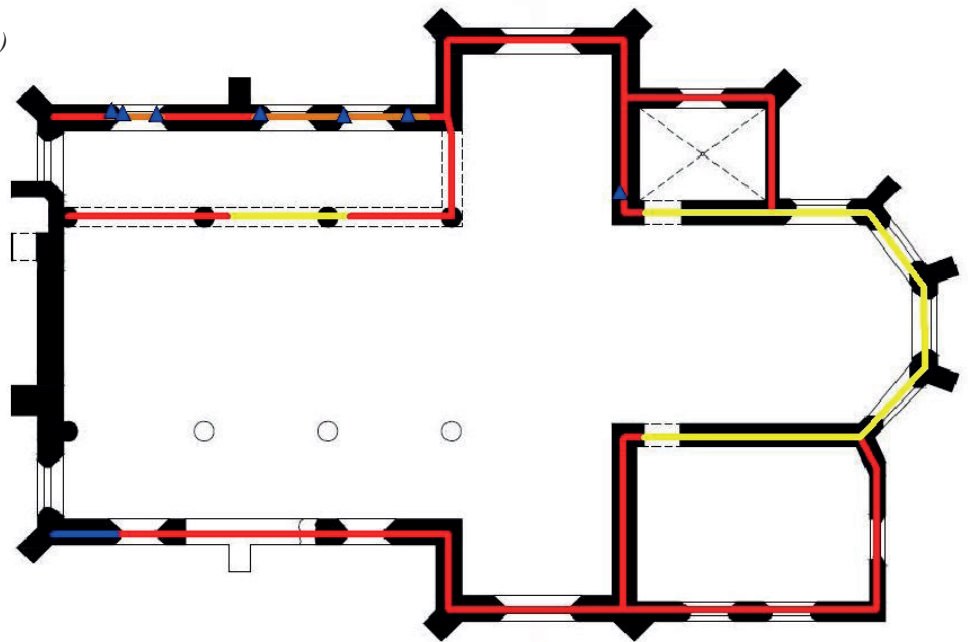
◀◀ gedenksteen en beeld (deelmuur 3, zijbeuk)

◀ grafzerken op het graspleintje ten zuiden

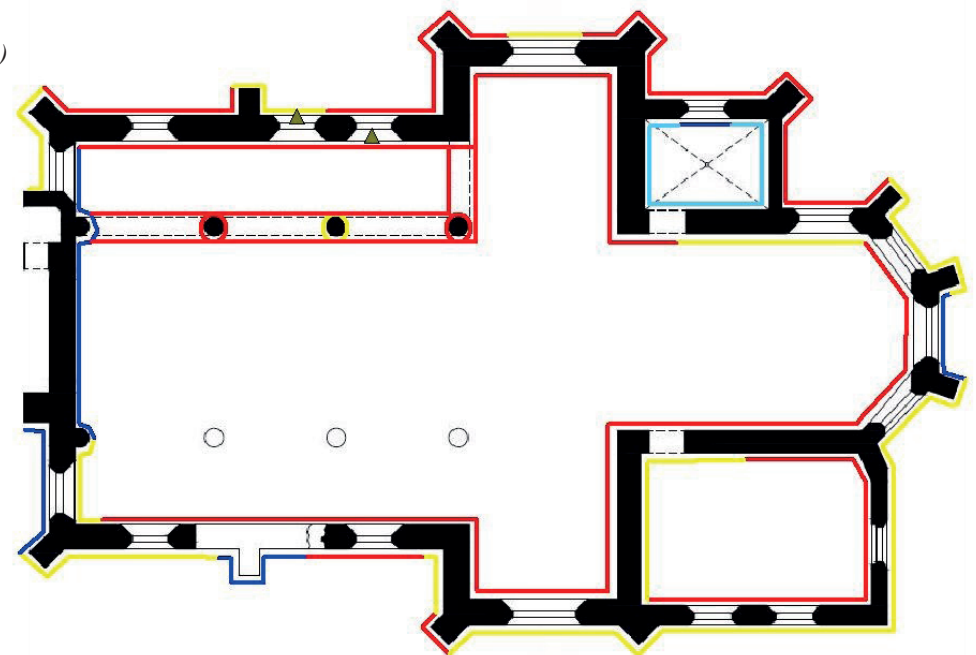
4 DE VIL M., *Historische en bouwchronologische analyse van de Sint-Michielskerk te Westmeerbeek. Jaarwerk Monumenten -en landschapszorg*, academiejaar 1984-1985, p.20

(a)

(b)

II.02. DE RUïne EN ZIJN MUURVEGETATIE⁵

Om een beeld te krijgen van de aanwezige begroeiing op en rondom de kerkuïne en de waarde van deze vegetatie, werd deze onderzocht en in kaart gebracht.

Binnen het plangebied zijn geen officiële aanduidingen van landschappelijk erfgoed. Desalniettemin wordt er een beperkte inventaris (en later ook visie van maatregelen) opgesteld van de aanwezige muurvegetatie, aangezien deze onlosmakelijk verbonden is aan oude stenige elementen zoals ruïnes.

Het voorkomen van de diverse soorten begroeiingen worden in grote lijnen weergegeven, ondersteund door een inventaris van de voorkomende vaatplanten. Op vlak van cryptogamen worden er beperkte meldingen gedaan voor zover relevant.

Een terreinbezoek in het voorjaar en de zomer van 2017 leverde gegevens op van de zijkanten, het binnenplein en het omringende grasperk. In januari 2018 kon weliswaar tijdens een minder gunstig seizoen met een hoogwerker de top van de muur geïnspecteerd worden.

◀ Bovenaanzicht, kijkrichting ZO – de Klimop heeft zich quasi overal aan de muur verankerd.

II.02.a. Algemeen

De kerk(ruïne) van Sint-Michiels kent een lange historiek. Sedert vele decennia echter is het gebouw in verval. Daarbij wijzigde ook de begroeiing, met in globa een sterke toename aan Klimop. Daar waar de kerkmuren voorheen relatief meer begroeid waren met cryptogamen zoals mossen en lichenen is er door de jaren een overwicht ontstaan aan vaatplanten. Daarbij is het voorkomen van varens erg beperkt..

De kerkruïne is anno 2018 grotendeels begroeid, zowel aan de binnen- als aan de buitenzijde. Onderstaand grondplan met aanduidingen in kleur biedt een beeld van de mate waarin de muren door vegetatie bedekt zijn.

Grondplan met aanduiding van mate waarin de muren door vaatplanten begroeid zijn

rood = (quasi) volledig, op de top van de muur volledig door Klimop bedekt;

oranje = muur ruimschoots bedekt met Klimop, slechts enkele vrije plekken;

geel = matig, op de top van de muur een mengeling van Klimop met grassen;

donkerblauw = schaars;

lichtblauw = (quasi) afwezig).

(a) top van de muur

(b) beide zijkanten van de muur

◀ Driehoekjes duiden op groeiplaatsen van Steenbreekvaren. De begroeiing met lichenen is in belangrijke mate complementair aan de begroeiing met vaatplanten.

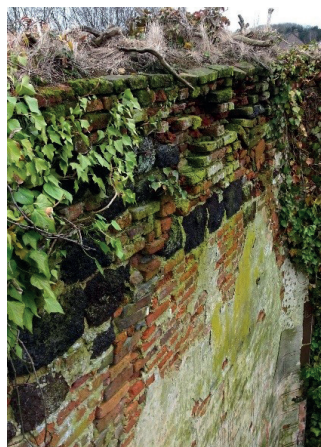
In casu worden onder ‘begroeiing’ eerst en vooral vaatplanten begrepen (= bloemplanten en varens). Echter een typische muurvegetatie komt amper voor (bv. Steenbreekvaren), ook al door de dominantie van Klimop. Een uitgesproken soortenrijke muurvegetatie ontbreekt al geheel. Op plaatsen met matige begroeiing is het in de regel zo dat hogere gedeelten van de muur vaak sterker begroeid zijn dan de lagere delen, dit bijna steeds ook door Klimop.

Op de ‘open’ stukken komen soms lichenen- of mosvegetaties voor. Vooral de ijzerzandsteenlijsten zijn begroeid met cryptogamen in zones aangeduid als ‘matige’ of (vooral) ‘schaarse’ begroeiing. Elders komt Klimop dominant voor, en in beperkte mate is er zelfs begroeiing van kleine struikjes (bv. Mahonia).

II.02.b. Detail muurvegetatie

Het grondplan is opgedeeld naargelang het om de top van de muur gaat dan wel om de zijkanten. Het blijkt dat de oostzijde het minste begroeid is met vaatplanten. Net hier komt dan precies de meest lichenenrijke vegetatie voor (zie foto). Ook de zuidelijke muurgedeelten vertonen hetzelfde fenomeen (uitgezonderd aan de top).

Opvallend is de sporadisch met varens begroeide noord(west)zijde. Beperkt duikt Stekelvaren op (enkele ex.). Steenbreekvaren komt wat meer voor en houdt zich als schaduwsoort vooral op aan de noordzijde, al komt de soort ook terug in de lijsten langs sommige vensters ter plaatse (zie foto). Elders op/langs de muur is deze (overigens in Nederland beschermde) soort afwezig. Het is meteen de meest specifieke muurbewoner onder de aanwezige vaatplanten. Op de top komen grassen en kruiden voor (zie foto).

Cryptogamen

Verschillende materialen en oriëntaties impliceren een diverse begroeiing van lichenen en algen.

Steenbreekvaren tussen Klimop en Klauwtjesmos

Voor de mos- en lichenvegetatie wordt een globale inschatting gegeven. Hoewel soorten als Groene poederkorst voorkomen, valt de relatief beperkte epixyle cryptogamenvegetatie en dito samenstelling op (zie foto's). Zo blijkt begroeiing op de voegen zeer beperkt, temeer daar de meeste voegen (vooral hogerop) totaal ontbreken. De bakstenen zijn meestal maar weinig begroeid of geheel kaal. Nog schaarser begroeid zijn de blokken moerasijzererts (afkomstig uit de Netevallei). Daarentegen is de situatie op de ijzerzandsteen uit het Hageland in de regel een stuk gunstiger, vooral voor lichenen. Veel hangt af van de expositie/windrichting. De zon beschenen zuid gerichte maar vooral de muren aan de oostzijde zijn relatief rijker. Echter lokaal komt ook in schaduwrijke stukken een apart sortiment voor (zie foto).

II.02.c. Relevante zones

De noordzijde is relevant vanuit het oogpunt van Steenbreekvaren. Ook de zone in het zuidwesten, is door zijn schaduwrijke klimaat zeer interessant.

Een andere relevante zone is deze in het oosten waar de lichenen op de ijzerzandstenen kunnen dienen als recuperatiemateriaal voor beneden aan de zijkant en bovenaan nabij de top. Ook de grassen/kruiden op de klimop vrije top kunnen gebruikt worden als entlaag voor de hogere muurgedeeltes na renovatie.

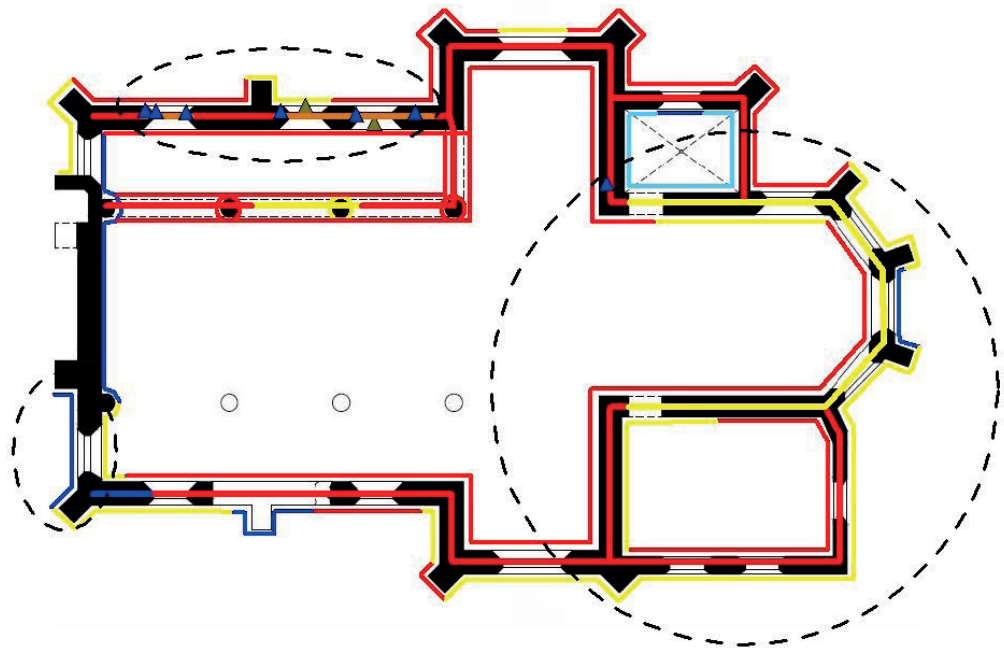
Grassen en kruiden in wintertooi op de top van de vervallen muur

Aanduiding van drie relevante zones met aandachtspunten

Met lichenen begroeide ijzerzandsteen (rechts) versus onbegroeide moerasijzerstenen (links)

Door cryptogamen (*Lepraria*, *Caloplaca*, *Tortula*, *Brachythecium*...) en grassen/kruiden begroeide delen worden stilaan in hun voortbestaan bedreigd door voortschrijdende Klimop die de kerkruïne nog steeds ijverig koloniseert.

De bovenste 1m zone van de muur is zeer sterk verweerd en verbrokken. Planten zoals Klimop houden de stenen vaak nog tegen. Vochtige maar open plekken vormen een groeiplek voor o.a. mossen.

II.03. ALGEMENE DIAGNOSE VAN DE KERKRUIË

De oorspronkelijke kerk, met uitzondering van de Westtoren, verkeert in ruïneuze toestand. Doorheen de jaren heeft de natuur de kerk overgenomen en bezit de huidige toestand een zekere esthetische waarde met een herinnering aan de eerste kerk van Westmeerbeek.

De kerkruïne wordt sterk overheerst door een weelderige groei van Klimop. Op de meeste plekken woekert deze soort overvloedig (niet enkel op de muur zelf maar ook op de bodem van het binnenplein) en wroet ze stenen los. Elders houdt ze dan weer losgekomen brokstukken vast d.m.v. stengel- en wortelclusters... Klimop weet ook handig gebruik te maken van open spleetjes in de muur om hier te 'infiltreren' en de scheuren stelselmatig te vergroten. Daardoor kan ze een bedreiging vormen voor de kerkruïne. Verder onttrekt ze het licht van de fotofiele epixyle begroeiing van meer

specifieke muurvegetatie met varens, lichenen, mossen of bloemplanten (waardoor die soorten vaak compleet afsterven). Er zijn geen schimmels vastgesteld op de muren van het monument.⁶

De ruïne kampt duidelijk met stabiliteitsproblemen. Deze werden in kaart gebracht door middel van een vooronderzoek, waarvan een uitgebreid rapport te vinden is in bijlage van dit beheersplan. Een samenvatting van de belangrijkste problemen volgt hieronder.

II.03.a. Vooronderzoeken m.b.t. stabiliteit

Grondsonderingen & Funderingsonderzoek

Op verschillende plaatsen werd de fundering blootgelegd en vervolgens onderzocht door middel van visuele inspectie, puntboringen, endoscopie-opnames en diepsonderingen ter bepaling van de mechanische grondeigenschappen. De fundering van de kerkruïne bevindt zich in de bovenste draagkrachtige grondlaag, op een diepte van ongeveer één meter (t.o.v. de nulpas genomen op de grafsteen aan de zuidelijke zijbeuk). Aan de noordzijde zit de draagkrachtige laag iets lager, waardoor de funderingsaanzet eigenlijk net te hoog zit. Dit zou een van de oorzaken kunnen zijn van de aanzienlijke scheefstand van de noordelijke muren (zie verder). Volgens berekeningen zijn verdere zettingen van de kerkmuren niet te verwachten.

Over het algemeen kan gesteld worden dat de staat van de funderingen niet zo goed is vanwege de weinig kwalitatieve moerasijzersteen. Op sommige plaatsen is deze zelfs “verzand” en biedt ze nog weinig tot geen weerstand.

Metselwerkonderzoek

Ook het gevelmetselwerk werd zowel visueel geïnspecteerd als met een aantal boringen, endoscopieën, scheefstandmetingen en materiaaltechnisch onderzoek van de mechanische eigenschappen van stenen en mortel.

Het **baksteenmetselwerk** is (in de onderste zone van de muren) over het algemeen in vrij goede staat. Er zijn echter een aantal probleemzones. De bovenste lagen metselwerk kennen veel vorstschade, sterk gedegradiseerd voegwerk en op sommige plaatsen liggen de stenen zelfs los. Dit is grotendeels te wijten aan de plantengroei die ten eerste de structuur van het metselwerk mechanisch verstoort en bovendien lokaal een klimaat creëert dat nefast is voor zowel mortel als steen. De noordelijke muur van de zijbeuk ondervindt een aanzienlijke scheefstand en scheurvorming, waarin de wortels van de klimplanten zich nestelen, met als gevolg nog minder samenhang. Net als bij de zuidelijke transeptmuur ontbreekt hier een zijdelingse ondersteuning van de wand, en bijgevolg ontstaat een onstabiele situatie.

Het **kruisribgewelf** in de kleine sacristie is in slechte staat door scheefzakking van de noordelijke zijgevel en waterinfiltratie van bovenaf. Momenteel wordt het gewelf gestut. Verder onderzoek langs boven (momenteel onmogelijk vanwege de begroeiing) zal nodig zijn om een volledig beeld te krijgen van de toestand.

Het **natuursteenmetselwerk** is materiaaltechnisch gezien in slechtere staat. De stenen zijn lokaal sterk gedegradiseerd, het voegwerk is uitgelopen en er zitten plaatselijk grote holtes in het metselwerk (zowel in de plint als in de ijzerzandsteen kolommen van de arcade). Voornamelijk de staat van de moerasijzersteen is schrijnend: vanwege zijn poreuze karakter absorbeert deze weinig duurzame steen gemakkelijk water, wat heeft geleid tot aanzienlijke vorstschade en verwerking. Bovendien kunnen veel stenen zonder moeite manueel verpulverd worden. Onderaan de steunberen ontbreekt vaak een aanzienlijke hoeveelheid materiaal met als gevolg structurele problemen.

De ijzeren glasroeden (vermoedelijk uit smeedijzer) hebben nog weinig tot geen schade

◀◀ vrijlegging fundering
noordelijke zijbeuk
◀ vrijlegging fundering
kolom zijbeuk

◀◀ bovenste laag
baksteenmetselwerk
endoscopie-opnames
noordelijke zijbeukwand:
intern grote holtes en
plantengroei

◀◀ boorkernen uit
ijzerzandsteen (1,2,3,5) en
moerasijzererts (4,6)
◀ poreuze moerasijzererts

6 tekst aangeleverd door Antea

aangericht aan de natuursteen omlijstingen en verkeren in relatief goede staat.

II.04. WESTTOREN

De Westtoren is een typerend kenmerk van de Kempische gotiek. De naam op zich verwijst naar de positie van de toren op plan. Ook zijn vormgeving is zeer herkenbaar binnen deze bouwstijl waardoor hij beeldbepalend is.

- ◀◀◀◀ *buitengevel oost*
- ◀◀◀ *buitengevel zuid*
- ◀◀ *buitengevel noord & oost*
sokkel uit ijzeroer en
geprofileerd ijzerzandsteen
◀ *(zuidgevel)*

II.04.a. Funderingen

De funderingen van de toren zijn niet blootgelegd geweest. Gezien de gelijkaardige opbouw van de buitenwanden van de toren en de overige buitenwanden van de kerkuïne, gaan we ervan uit dat ook hier de funderingen opgebouwd zijn uit ijzeroer en ijzerzandsteen.

II.04.b. Buitengevels

De gevels van de toren bestaan uit zeer sobere bakstenen muren, met onderaan een sokkel van ijzeroer en geprofileerd ijzerzandsteen zoals bij de kerkuïne. De enige andere vorm van decoratie bestaat uit twee horizontale accentueringen. De onderste is een lijst uit geprofileerd ijzerzandsteen die aansluit op de hellende muren van de zijbeuken van de oude kerk. De band loopt door rondom de toren en wordt enkel plaatselijk onderbroken in de oostgevel en op de plaatsen waar de nieuwe kerk aansluit op de kerktoren. Bovenaan de toren, vlak onder de houten kroonlijst, zit een tweede horizontale accentuering gevormd door een uitspringende bakstenen lijst. De bakstenen worden in het midden en op de hoeken afgewisseld met ijzerzandsteen.

- ◀◀◀ *galmgaten met houten*
galmborden
- ◀◀ *spitsboograam oostgevel*
met houten schrijnwerk en
onderliggende houten latei
- ◀ *kleine raamopening*
zuidgevel met schrijnwerk

Bovenaan de toren bevinden zich in elke gevel twee galmgaten met spitsbogen. Invulmetselwerk geeft aan dat de gaten in het verleden aangepast werden. De galmgaten zijn voorzien van hellende houten galmborden.

Boven de galmgaten zitten in elke gevel ook vier steigergaten onder de kroonlijst. Deze zijn aan de binnenzijde opgevuld met houten blokken in de jaren '90.

Onderaan de oostgevel zit een spitsboograam waarvan enkel het bovenste gedeelte ingevuld is met schrijnwerk. Vlak onder de boog is een zware houten latei terug te vinden. De opening onder de latei is dichtgemetst met invulmetselwerk.

Boven de onderste stenen lijst bevindt zich in de zuidgevel centraal een kleine raamopening met segmentboog.

Op de oostgevel is nog een spoor van het vroeger zadeldak van de oude kerk zichtbaar. De zuid-, west- en noordgevel worden deels afgedekt door de nieuwe kerk, waardoor vroegere buitengevels nu binnenwanden zijn geworden. Deze delen worden omschreven in het gedeelte 'binnenwanden'.

II.04.c. Schrijnwerk

De raamopening in de oostgevel is voorzien van een recent vast geschilderd houten raam in spitsboogvorm met onderverdelingen. Een loden slab bevindt zich tussen het houten raamtablet en de houten latei.

De kleine opening in de zuidgevel is ingevuld met een recent geschilderd houten raam met een zesdelige onderverdeling.

- ◀◀◀ *binnenwand westgevel,*
toegang middenschip
nieuwe kerk

- ◀◀ *binnenwand zuidgevel,*
toegang zijbeuk nieuwe
kerk

- ◀ *binnenwand noordgevel,*
toegang spiltrap

II.04.d. Naaldspits

De toren is afgewerkt met een ingesnoerde naaldspits bedekt met natuurleien en wordt bekroond door een windhaan met kruisje.

Het dak is onderaan afgewerkt met een eenvoudig geprofileerde geschilderde houten kroonlijst.

Er bevinden zich twee houten luiken in de oostkant van de spits.⁷ Deze zijn nu afgedekt met zware slabben en lood voor de waterdichting.

Onderaan het dak zijn aan elke zijde drie ladderhaken geplaatst en aan de oostzijde haken tot aan de spits.

II.04.e. Binnenwanden

- ◀◀ kruisribgewelf
- ◀ tegelafwerking eerste verdieping

Het gelijkvloers van de toren is afgewerkt met een voorzetwand uit recent metselwerk. De toegang naar de nieuwe kerk wordt gevormd door drie nieuwe spitsbogen, waarvan één uitgaat in de zijbeuk en de andere twee aansluiten op de arcade en rechtstreeks uitgaan in het middenschip van de nieuwe kerk. Een opening met gelijkaardige vormgeving bevindt zich ook in de oostelijke gevel (aan de zijde van de oude kerk), maar biedt enkel toegang tot een ingebouwde kast. Aan de noordzijde zit een kleine deuropening met segmentboog die uitgaat op het rond trapvolume. Hierboven (waar de trap uitkomt) bevindt zich nog een deuropening die in de huidige toestand geen functie meer heeft doordat een deel van de oorspronkelijke vloer plaatselijk weggenomen is.

II.04.f. Kruisribgewelf en tegelafwerking

- ◀◀ houten roostering tussenvloer gelijkvloers

Het plafond van het gelijkvloers bestaat uit een kruisribgewelf, met ribben en sluitsteen in natuursteen. De vloer bovenop het kruisribgewelf is afgewerkt met Boomse tegels.

- ◀◀ houten roostering afdek eerste verdieping

II.04.g. Houten roostering en plankenvloer

- ◀ houten roostering afdek tweede verdieping

De tussenvloer die het gelijkvloers in twee deelt bestaat uit een enkelvoudige houten roostering met plaatmateriaal die deels onderbroken is aan de zijde van het venster richting oude kerk.

De vloeren van de tweede en derde (dak) verdieping bestaan uit moer- en kinderbalken. De bovenzijde hiervan is afgewerkt met houten planken.

II.04.h. Dakstructuur

De dakstructuur bestaat uit houten geschaafde balken en bebording. Deze is volledig gerestaureerd tijdens de restauratie van de jaren '90. De ambitie was om de bruikbare delen te behouden of hergebruiken, maar het grootste deel van de balken lijkt recent.

II.04.i. Klokken en originele besturing

- ◀ houten dakstructuur

Op de tweede verdieping bevinden zich twee klokken, opgehangen aan een zware houten structuur. Deze zijn nog in werking. De originele aansturing van de klokken is bewaard gebleven, maar niet meer in gebruik.

II.04.j. Binnenschrijnwerk

In de deuropening naar de trap op het gelijkvloers bevindt zich een eenvoudige houten deur.

Waar de trap uitkomt op het tussenverdiep is de opening ingevuld met een wit geschilderde opgeklampte deur.

De spitsboogopening op het gelijkvloers die uitgaat op de ingebouwde kast, is voorzien

- ◀◀ klokken opgehangen aan houten structuur

- ◀ oude besturing van de klokken

⁷ Deze zijn hersteld tijdens de restauratie van Paul Gevers in de jaren '90, maar zijn ook al op foto's van 1945 te zien.

van een houten deur die de vorm van de boog volgt.

II.04.k. Binnentrappen

In het aangebouwd trapvolume aan de noordzijde van de toren bevindt zich een spiltrap uit blauwe hardsteen. Deze is volledig vernieuwd tijdens de restauratie van de jaren '90, voordien was de trap volledig uit ijzerzandsteen opgebouwd.⁸

Steile houten steektrapjes leiden verder naar boven tot in de spits van de toren.

II.04.l. Binnenafwerking

Het gewelf op het gelijkvloers is gepleisterd en geschilderd.

Op de eerste verdieping zijn de wanden gekaleid.

◀◀◀ opgeklampte 'zwevende'
deur gelijkvloers

◀◀ spiltrap uit blauwe
hardsteen (rond
trapvolume)

◀ houten steektrapje naar
dakverdieping

8 Antwerpen, Architectuurarchief Provincie Antwerpen, Archief Gevers, *Hulshout Sint-Michielskerk*, doos 2

I. INLEIDING

De Sint-Michielskerk, inclusief toren, werd op 25 maart 1938 beschermd als monument omwille van volgende waarden:

- artistieke waarde
- historische, in casu oudheidkundige waarde
- historische waarde

Deze waarden gebruiken we als vertrekpunt voor de waardebepaling in dit beheersplan, rekening houdend met de nieuwe regelgeving en de gewijzigde situatie gezien het verval van de kerk.

II. WAARDEBEPALING

II.01. ERFGOEDWAARDEN BIJ BESCHERMING

We doen een poging om de waarden bij bescherming te duiden. De vastgestelde waarden werden bepaald toen de kerk zich nog in goede staat bevond en de nieuwe kerk nog niet gebouwd was. Wat hieronder volgt is een interpretatie van de erfgoedwaarden op het moment van bescherming.

II.01.a. Artistieke waarde

De artistieke waarde had op het moment van de bescherming wellicht betrekking tot de kunstzinnige elementen van de kerk. Meer specifiek is er artistieke waarde te vinden in de decoratieve vormgeving van de natuurstenen (bijvoorbeeld de geprofileerde ijzerzandstenen en maaswerk uit natuursteen). Ondanks de sobere vormgeving van de kerk, geeft deze verfijnde detaillering decoratie aan het gebouw en tegelijkertijd getuigt het van een zeker vakmanschap. De kerk is bovendien typerend voor een specifieke bouwstijl, die verder opgenomen is onder de ‘historische waarde’.

Vermoedelijk kon er op dat moment ook artistieke waarde toegekend worden aan de binnenafwerking en het interieur. De restanten van de schilderijen en het verdwenen (en gedeeltelijk verplaatst) meubilair getuigen van deze vroegere decoratie en dragen bijgevolg in belangrijke mate bij tot de artistieke waarde van de kerk.

II.01.b. Oudheidkundige (historische) waarde

Deze erfgoedwaarde wordt in de nieuwe regelgeving niet meer gebruikt. Gezien de onduidelijkheid qua onderscheid met de historische waarde wordt deze mee besproken in het volgend punt.

II.01.c. Historische waarde

Ten eerste heeft de kerk **historische waarde** als herinnering aan het oude dorpsleven en de kerk als belangrijk centrum voor gemeenschapsvorming. Ze is bovendien getuige van de historische evolutie van Westmeerbeek omwille van haar gefaseerde bouw: de kerk is over de eeuwen meegegroeid met het bevolkingsaantal. Daarnaast is de kerk ook een resultaat van de bouwwoede in de Kempen gedurende het midden van de 15de tot late 16de eeuw als gevolg van een welvarende economische periode.¹

Wellicht omvatte de historische waarde ook datgene wat volgens de huidige regelgeving onder **architecturale waarde** geplaatst zou worden, namelijk de eigenschappen typisch aan de bouwstijl van die regio en periode:²

- Baksteengotiek uit de Kempen wordt ten eerste getypeerd door een specifiek **materiaalgebruik**. De Kempen is een regio die weinig grondstoffen voor bouwmaterialen te bieden heeft en tot ver in de 18de eeuw niet over een degelijk transportnet beschikte. De bodems van dit gebied zijn echter wel rijk aan klei en leem waardoor vanaf de 14de eeuw het merendeel van de gebouwen in baksteen gerealiseerd werden. Natuursteen was over het algemeen duur omwille van het moeizame (en verre) transport. Wanneer de gotiek vanuit Frankrijk overwaait doorheen Europa, ontwikkelen zich lokale typische varianten waarbij een grote invloedsfactor de plaatselijk beschikbare bouwmaterialen zijn. In de Kempen vinden we een lokale vorm van baksteengotiek terug, meer specifiek een bak- en zandsteenarchitectuur waarbij de baksteen als voornaamste bouw materiaal gedecoreerd wordt met natuurstenen elementen die zorgen voor een kleurrijk geheel. Specifieker nog vinden we verschillen terug in de noordelijke en zuidelijke Kempen: het noorden voerde kalkzandsteen in, maar in het zuiden kon men beroep doen op de lokaal ontgonnen ijzerzandsteen. Deze laatste is donkerder van kleur dan de gelige kalkzandsteen en geeft een kenmerkend uitzicht aan gebouwen in deze regio. De Sint-Michielskerk is qua materiaalgebruik typerend voor de baksteengotiek in de zuidelijke Kempen vanwege het gebruik van baksteen als belangrijkste materiaal, aangevuld met decoratieve elementen uit ijzerzandsteen en ijzeroer.
- **Planmatig** past de kerk ook binnen de regionale bouwstijl. Kempense gotische kerken worden getypeerd door een eenvoudige plattegrond met transept. Vaak is er een driezijdig afgesloten koor dat onderverdeeld wordt door steunberen. De voorgeplaatste westtoren is een onderdeel dat in bijna alle Kempische kerken voorkomt.
- Er zijn in de Sint-Michielskerk ook een aantal elementen terug te vinden met een **vormgeving** die typerend is voor de Kempische baksteengotiek. Eén van deze onderdelen is de scheiding tussen middenschip en zijbeuken: in deze typologie gebeurde dat door middel van arcades op ronde kolommen afgewerkt met eenvoudige kapitelen of sobere dekplaten. Ook de hoge (spits)boogramen in de twee uiterste wanden van het transept zien we vaak terugkomen, deze gaan samen met het gebruik van tongewelven zodat de vensters zo groot mogelijk uitgevoerd kunnen worden.
- De Kempische **westtoren** werd meestal zeer eenvoudig vormgegeven: een vierkante bakstenen toren met veel minder decoratie dan kerkstorens in baksteengotiek van andere regio's. De toegang tot de kerk bevond zich in de westgevel van de toren.

1 MIGOM S., *Van klei tot kerk. Baksteengotiek in de Kempen*, Erfgoedgidsen, 1, Provinciebestuur Antwerpen, Antwerpen, 2004, p.17

2 Typische kenmerken van de baksteengotiek werden samengevat uit volgende publicatie: MIGOM S., o.c., p.12-28

II.02. VERSCHUIVING VAN DE ERFGOEDWAARDEN

Als gevolg van het verval tot ruïne heeft zich een verschuiving van de hiervoor gedefinieerde erfgoedwaarden voorgedaan. Enerzijds hebben de originele waarden op bepaalde punten afgenomen ten opzichte van de vroegere toestand, anderzijds zijn ze op andere vlakken dan weer toegenomen. Bovendien heeft de transformatie van het gebouw ook andere waarden toegevoegd aan de kerk.

II.02.a. Artistieke waarde

Omwille van het verval van de kerk is de artistieke waarde grotendeels verloren gegaan. De weinige decoratie in de gevel is ofwel verloren gegaan, ofwel beschadigd of sterk verweerd. Het interieur is verplaatst of verdwenen, waardoor hier geen uitspraak meer over gedaan kan worden. Restanten van figuratieve schilderijen binnenin de kerk zijn nog getuige van de afgenomen artistieke waarde, evenals de nog aanwezige geprofileerde stenen en het laatgotisch maaswerk. Aangezien de schilderijen tot de laatste overblijfselen behoren van de oorspronkelijke interieurvormgeving, nemen zij toe in waarde.

II.02.b. Historische waarde

Ook de historische waarde is gewijzigd sinds de bescherming. De kerk behoudt haar herinnering aan de parochiegemeenschap van het dorp, maar de verschillende bouwfasen die vertellen over de groei van Westmeerbeek zijn nauwelijks nog af te lezen.

Tegelijkertijd draagt de bouw van de nieuwe kerk dan weer bij aan dit leesbaar verhaal van bevolkingsgroei waardoor deze een bijdrage levert aan de historische waarde.

De Sint-Michielskerk vertoont nog steeds een groot aantal typische kenmerken van de Kempische baksteengotiek. De omschrijving van de historische (architecturale) waarde ten tijde van de bescherming voldoet dus nog steeds, maar is in mindere mate zichtbaar doordat grote delen van de kerk beschadigd of verdwenen zijn, of verborgen zijn achter (agressieve) begroeiing.

II.03. NIEUWE ERFGOEDWAARDEN ALS GEVOLG VAN DE RUÏNEUZE TOESTAND

“Een ruïne is de point-of-no-return-toestand van een constructie die betekenis en architecturale kwaliteit bezat en waar de natuur later - om een oorzaak die er niet meer toe doet - vat op kreeg. Ze is als element van cultuur en materie geworden tijd, ook drager geworden van natuurwaarden. Om meer te zijn dan zomaar een puinhoop of bouwval moet iets wezenlijks van haar materiële en immateriële waarde onaangetast zijn gebleven.”³

De Verlichting tijdens de 18de eeuw legt de basis voor de interesse en de ontwikkeling van de studie van het verleden dat uiteindelijk leidt tot het ontstaan van de institutionele monumentenzorg. Deze evolutie ging tevens gepaard met de appreciatie voor het pittoreske waarvoor de ruïne regelmatig als studieobject diende. De ruïnecultus, die zijn ontstaan vindt in Engeland, spreidde zich verder uit naar het vasteland. De Franse Revolutie versnelde dit proces wegens de vernieling van prominente gebouwen zoals kerken en kastelen. Hierna kwam het cultureel patrimonium in handen van het volk waardoor het behoud en onderhoud van dit patrimonium een kwestie van algemeen belang werd.⁴

Ruïnes vormen een belangrijk deel van het cultureel en nationaal erfgoed. Ondanks het

3 DE MAEGD C., “Rond ruïnes: omgaan met ruïnes getoetst aan de Tiense Begijnhofkerk”, *tijdschrift Monumenten & Landschappen*, 18 jaargang nr. 3, 1999 mei-juni

4 DE MAEGD C., o.c.

feit dat de resterende structuren nog steeds overeind staan, zullen zij zonder periodieke zorg en aandacht niet overleven. Ruïnes zijn gebouwen die weerloos zijn geworden voor natuurlijke elementen: het verlies van daken, ramen, deuren, vloerdelen, muurdelen en andere bekledingen hebben hun conditie veranderd of verzwakt.⁵

Het verval van de beschermde oude Sint-Michielskerk naar de ruïneuze toestand voegt een archeologische en esthetische waarde toe.

II.03.a. Archeologische waarde

De archeologische waarde van de Sint-Michielskerk ligt in de kennis en studie van de historiek van de overgebleven restanten waarvan het nog de enige getuige is. Op de dag van vandaag is de contour en het volume nog steeds afleesbaar ondanks het reeds verloren gegaan materiaal, waardoor de herinnering aan het verleden nog fysiek aanwezig is en deze plek een unieke waarde meegeeft. De nog overgebleven restanten verkrijgen dus een bijkomende archeologische status, die de artistieke en historische architecturale waarde versterkt.

II.03.b. Esthetische waarde⁶

De overname van de ruïne door de organische gegroeide beplanting en zijn huidige staat van verval gaat gepaard met een melancholische, romantische en picturale schoonheid. Het esthetische aspect, dat samengaat met het verval, is een belangrijke belevingswaarde van hoe de ruïne zich inpast in het gemeenschapsleven.

Mossen en korstmossen (lichenen) vormen niet zelden een opvallende component van de muurvegetatie van monumenten en historische sites. Ze kunnen gebouwen, standbeelden, grafzerken enz. al dan niet gewild van kleur doen veranderen. Historische sites krijgen daardoor vaak een bijzonder charmant karakter. In het algemeen wordt erkend dat de lichenen-/mossenkolonisatie op historische oppervlakten in kwalitatief opzicht een extra vormt. Het verhoogt de waarde ervan.

De muurflora van de kerkruïne te Westmeerbeek scheert geen hoge toppen. Toch is enige muurvegetatie aanwezig en zijn het Steenbreekvaren maar vooral epixyle lichenen die van enig belang zijn. De mosflora is erg beperkt ook al gezien de sterke dominantie van Klimop met humusvorming tot gevolg.

5 QUINLAN M., HANNA M. & KELLY D., *Ruins: the conservation and repair of masonry ruins*, Advice Series, Stationery Office, Dublin, 2010

6 informatie o.a. aangeleverd door Antea

I. INLEIDING

Het beheer van de kerkruïne Sint-Michiël en de Westtoren focust zich op de consolidatie van de kerkruïne en algemene onderhoudswerken aan de Westtoren, die in goede staat verkeert. Er wordt gestreefd naar het behoud en de instandhouding van de nog aanwezige erfgoedwaarden (hoofddoelstellingen), dit in combinatie met het openstellen van de kerkruïne voor het publiek (nevendoeelstellingen).

II. VISIE OP BEHEER: HOOFD- EN NEVENDOELSTELLINGEN

BOUWKUNDIG ERFGOED

II.01. HOOFDDOELSTELLINGEN

De hoofddoelstellingen gaan steeds uit van het behoud, de verbetering of het herstel van de waarden die aan de grondslag van het onroerend erfgoed liggen. Wegens de ruïneuze toestand van de voormalige Sint-Michielskerk en de verschuiving in erfgoedwaarden, zoals beschreven in hoofdstuk 4, is het volledige herstel van de kerk naar originele toestand bij bescherming uitgesloten. Het doel is dan ook om de essentie en het karakter van de ruïne te behouden zodat de intrinsieke archeologische en esthetische, maar ook artistieke en historische betekenis bewaard blijven.

Ruïnestructuren zijn van nature onstabiele constructies. Het zijn immers restanten van een in verval geraakt gebouw. Met het oog op het verlengen van de levensduur van de ruïne wordt er gestreefd naar een minimale conservatie waardoor de kerkruïne een veilige plek wordt, maar toch zijn karakter behoudt. De consolidatie van de ruïne richt zich op de noodzakelijke werken om van de kerkruïne een stabiel geheel te vormen: de bevestiging van een stadium in het verval, met andere woorden het bestendigen van een tijdelijke situatie. Dit betekent dat bepaalde elementen enkel hersteld of vervangen worden indien zij hun oorspronkelijke (stabiliteits)functie niet meer kunnen vervullen.

De hoofddoelstelling voor de Westtoren gaat ook uit van het behoud, de verbetering of het herstel van de waarden die aan de grondslag van het onroerend erfgoed liggen. De Westtoren vormt een beeldbepalend element, zowel binnen Westmeerbeek als voor de Kempische bouwstijl.

II.01.a. Consolidatie van de kerkruïne

Wegens het ontbreken van het dak is het verval van de kerk in versnelling gekomen. Via de bovenzijde van de wanden kan water infiltreren. Het ontbreken van steunberen, dwarsmuren, spanten en verankeringen, kortom structurele elementen, zorgen ervoor dat het gebouw als geheel zijn stabiliteit heeft verloren. Ook kennen bepaalde wanden een

niet te verwaarlozen scheefstand. In de loop der jaren heeft de natuur vrij spel gekregen waardoor de resterende structuur overwoekerd raakte door beplanting.

Behoud van de historische en archeologische waarde

- De **stabiliteit van de ruïne** is de belangrijkste doelstelling van de consolidatie van de kerkruïne. Het doel is dan ook dat de ingreep die noodzakelijk is voor het realiseren van voldoende stabiliteit, tevens de ingreep vormt die de nevendoelstelling realiseert (zie ook onder het gedeelte *II.02 Nevendoelstellingen*).

Om de ingrepen met betrekking tot de stabiliteit te kunnen bepalen werden reeds vooronderzoeken uitgevoerd. Uit deze onderzoeken, uitgevoerd door Triconsult nv., blijkt dat zeker ingrepen nodig zijn om de stabiliteit van de kerkruïne te garanderen. De bevindingen van dit onderzoek en nodige ingrepen worden respectievelijk toegelicht in hoofdstuk 3 en 6.

De hoofddoelstelling is zowel de binnen- als de buitengevels maximaal te consolideren en waar nodig, in functie van stabiliteit, te herstellen. Zo wordt bijvoorbeeld de bovenzijde van de wanden aangepakt, worden losse delen metselwerk hermetst, originele verankeringen blijven zo goed als mogelijk bewaard, verstevigingen zoals het innaaien van scheuren worden toegepast indien dit noodzakelijk lijkt voor de stabiliteit, bepaalde zones zullen gedemonteerd worden en hermetst, lintelen worden enkel indien nodig vervangen door een nieuw linteel van hetzelfde materiaal, de steunberen worden waar nodig hersteld,... Houtrestanten of sporen van hout blijven ongemoeid, zodat deze nog steeds afleesbaar zijn. Het kruisribgewelf en zijn bakstenen schalen worden bij voorkeur geconsolideerd zodat de ruimte van de kleine sacristie betreedbaar is.

- **Bestaande gevelopeningen** worden behouden. Deze bezitten geen schrijnwerkgehelen meer. In de raamopeningen van het koor en het transept zijn nog restanten van ijzeren staven aanwezig. Het doel is deze zo veel als mogelijk te behouden en te beschermen in functie van het verlengen van de levenstermijn. Het plaatsen van nieuw schrijnwerk in bestaande raamopeningen is uitgesloten. De delen die op termijn schade kunnen veroorzaken, op vlak van stabiliteit, worden verwijderd.

De bestaande openingen die toegang verlenen tot de ruïne en de kleine en grote sacristie worden zo goed mogelijk ingezet binnen de nevendoelstelling,... Nieuw hedendaags schrijnwerk wordt enkel toegepast in functie van de nevendoelstelling: het ontsluiten van de ruïne.

- **Het reinigen van het metselwerk wordt afgeraden** wanneer dit enkel om esthetische redenen overwogen wordt. Enkel reiniging met het oog op een goed herstel kan overwogen worden. Het betreft eerder een zachte reiniging: borstelen, verwijderen van beplanting,... In geen geval worden de wanden gezandstraald of dergelijke aangezien dit materiaalverlies inhoudt. Tevens zou een te harde reiniging afbreuk doen aan de esthetische waarde.

Stenen worden enkel vervangen indien dit structureel noodzakelijk blijkt. Mogelijks kan gewerkt worden met het materiaal dat nog terug te vinden is op de site zelf. Het is dan ook noodzakelijk dat al het originele 'restmateriaal' ter plaatse aanwezig blijft.

- Om het verval in de toekomst te vermijden is het van belang dat de bovenzijde van de wanden, alsook het gewelf van de kleine sacristie, degelijk **beschermd worden tegen waterinfiltratie van bovenaf**. Naargelang hun positie kunnen zij anders beschermd worden. Het doel is dat deze bescherming zo min mogelijk opvalt en mee opgaat in de ruïne en zijn begroeiing.
- Grondwerken worden enkel indien noodzakelijk blijkt uitgevoerd. Afhankelijk van de aard van de grondwerken, die gelinkt zijn aan de keuzes die gemaakt worden in functie van de consolidatie, kan het nodig zijn archeologische vooronderzoeken, opgravingen en/of begeleiding uit te voeren. Het doel is om de grondwerken tot het strikt noodzakelijke te beperken om de impact op de bodem te minimaliseren.

Behoud van de artistieke en esthetische waarde

- Op de binnen- en buitenwanden zijn hier en daar restanten terug te vinden van pleisterwerken. Het doel is de **resterende pleisterwerken**, die nog voldoende hechting vertonen, te behouden.

Voornamelijk in de apsis en de grote sacristie zijn nog schilderijen aanwezig. Er zal gestreefd worden de **resterende schilderlagen** zo goed als mogelijk te behouden en te consolideren. Er wordt gestreefd naar het behoud van deze schilderijen. Verder onderzoek kan bepalen hoe deze schilderijen op een duurzame manier te bewaren. Mogelijke methodes zijn ze fixeren, het voorzien van een afdekking van de schilderijen of overkapping van de kerk om verder verval tegen te gaan. Restauratie van deze figuratieve schilderijen is hier niet aan de orde, evenals de totale verwijdering ervan.

- Tijdens de vooronderzoeken die uitgevoerd werden zijn restanten van blauwe hardstenen vloertegels (formaat 30x30cm) teruggevonden ter hoogte van het middenschip. Tevens is de trede tussen het koor en het transept nog aanwezig. In het koor ligt nog een grafsteen alsook vermoedelijk aan de zuidelijke zijbeuk. Het is mogelijk dat er in overige delen van de ruïne ook dergelijke restanten terug te vinden zijn.

De visie houdt in om de **resterende originele vloerelementen** te behouden en mee in te werken in de nieuwe verharding. De verharding zal verder onderzocht worden en is tevens afhankelijk van de nevendoelelstelling.

- De **beplanting** maakt een groot deel uit van de esthetische beleving van de ruïne. De oude ruïnemuren vormen een interessante habitat voor muurplanten. De muurvegetatie geeft een extra aspect aan het bouwkundig erfgoedelement. De algemene visie is dan ook dat de plantenbegroeiing zo beheerd wordt dat overwoekering niet mogelijk is. Streefdoel is het behoud van vaatplanten op de kerkruijne (Steenbreekvaren en gras/kruidsoorten zoals Festuca, Poa,..) en behoud en uitbreiding van het aanwezig cryptogamenbestand.¹

¹ informatie aangeleverd door Antea

II.01.b. Restauratie van de Westtoren

Onderhoudswerken

Gezien de relatief goede staat van de kerktoren, vraagt deze niet om een grondige restauratie. Wel wordt voorgesteld de nodige onderhoudswerken uit te voeren, zoals reinigen van de natuurleien van het dak, nakijken van het dak in functie van te vervangen leien, onderhoudswerken aan de windhaan, onderhoudswerken aan de kroonlijst, beperkte gevelreiniging, onderhoudswerken aan de galmgaten en zijn tussenschotten, nazicht en eventuele onderhouds-/verstevigingswerken van de houtconstructie van het dak, tussenvloeren, trappen, onderhoudswerken aan het kruisgewelf en de daarboven liggende tegel vloer bestaande uit Boomse pannen,...

Versterken van de link ruïne - Westtoren

Momenteel hoort de Westtoren, zowel fysiek als visueel, bij de nieuwe kerk. Doordat zij deel uitmaakt van de nieuwe kerk, werd zij gerestaureerd en onderhouden, wat een vervreemding betekent ten opzichte van de ruïneuze toestand van het oorspronkelijke hoofdgebouw waartoe de toren hoorde. De dichtgemetste opening, deels voorzien van een schrijnwerkgeheel, versterkt deze afscheuring nog meer. De doelstelling is de link met zijn originele bouwwerk te herstellen en de opening opnieuw te kunnen inzetten in het actieve gebruik van de kerkruïne en de nieuwe kerk.

II.02. NEVENDOELSTELLINGEN

De gemeente heeft de ambitie om de kerkruïne op een veilige manier te ontsluiten voor publiek, alsook in te zetten als actieve deelnemer in de gemeenschap. Om het gebruik van de ruïne zo breed mogelijk in te vullen, wordt uitgegaan van twee fasen. Het uitgangspunt is dan ook dat de eerste fase de tweede ondersteunt.

II.02.a. Fase 1: Toegankelijkheid

Een eerste fase gaat uit van het toegankelijk maken van de kerkruïne. Om de kerkruïne veilig toegankelijk te maken, zijn de stabiliteitswerken aan de ruïne van groot belang. De nevendoelstellingen zijn om deze reden complementair en sterk verweven met de hoofddoelstellingen: zo kan de ingreep die de stabiliteit van de ruïne verzekert, ingezet worden voor het ophangen of inwerken van materiaal zoals spots, schermen, verlichting, panelen, speeltuigen, zitbanken, of dergelijke meer. Het vormt zowel de kern van de instandhouding als een ruggengraat voor het nieuwe programma: het publieke gebruik van de restanten van de voormalige kerk.

Integrale toegankelijkheid

Het openstellen van de ruïne voor publiek houdt in dat de huidige toegangen minimaal aangepast moeten worden. Op deze manier is de kerkruïne tevens toegankelijk voor andersvaliden.

Met het oog op de integrale toegankelijkheid zal een keuze gemaakt worden op vlak van vloerverharding en of deze al dan niet mee inspeelt op het vraagstuk van de stabiliteit van de resterende structuren. Wel is duidelijk dat originele vloerelementen, zoals de trede aan het koor, grafstenen,... behouden en/of ingewerkt worden. Dit kan betekenen dat bepaalde zones niet toegankelijk zijn voor iedereen zonder het toevoegen van een tijdelijk element. Verder onderzoek zal uitwijzen hoe hiermee omgegaan wordt.

Gecontroleerde ontsluiting van de oude Sint-Michielskerk

Zoals eerder aangehaald kan de kerkruïne ingezet worden als pop-up, voor bepaalde evenementen,... De gemeente is om deze reden voorstander van de kerkruïne af te kunnen sluiten indien dit noodzakelijk is. Dit ook met het oog op het tegengaan van vandalisme. Zo kan de ruïne bijvoorbeeld overdag opengesteld worden en 's avonds afgesloten, kan een besloten evenement doorgaan,...

De wijze van afsluiting zal verder uitgewerkt worden in het ontwerp. Het streefdoel is om tot een uniforme beeldtaal te komen die geen afbreuk doet aan het monument.

Inbedding in de omgeving

De nevendoelstelling streeft naar een zo open mogelijke toegankelijkheid van de kerkruïne. Binnen deze visie kadert het versterken van de link met de achterliggende groen- en speelzone. Zo kan ingespeeld worden op fiets- en wandelroutes en kan deze 'achterzijde' omgevormd worden tot een aangename publieke groene ruimte met de ruïne als beeldbepalend rustpunt.

II.02.b. Fase 2: Duurzame herbestemming

De tweede fase maakt een duurzame herbestemming mogelijk en kan verder bouwen op de gerealiseerde ingrepen van fase één. Momenteel kan gedacht worden aan een overkapping en het nader bepalen van het comfort met betrekking tot de kerkruïne, namelijk of deze al dan niet buitenklimaat blijft of gestreefd wordt naar een binnenklimaat of tussenklimaatoplossing.

Het doel is het monument zo veel mogelijk te vrijwaren van ondersteunende ruimten zoals sanitair, keukenvoorzieningen, opbergfaciliteiten,... Deze functionaliteiten zullen naar behoefte tijdelijk of permanent worden ondergebracht buiten het monument. Mogelijks kan het nabijgelegen Ceusterhuys hierin een rol spelen.

II.02.c. Opvolging tussen de twee fasen

Voor de periode tussen fase één en fase twee zal een onderhoudsdraaiboek opgemaakt worden waarin de onderhoudsmaatregelen en hun regelmaat in worden opgenomen. Dit betreft bijvoorbeeld het jaarlijks nazicht en onderhoud/herstel van o.a. e vegetatie, de bovenzijde van de wanden, het metselwerk en voegwerk,...

I. INLEIDING

Dit hoofdstuk bevat concrete instandhoudings-, onderhouds- en restauratiewerken die noodzakelijk zijn om de beoogde beheerdoelstellingen te bereiken. De werken zijn weergegeven in een tabel, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen de eenmalige en de wederkerende werken.

II. BOUWKUNDIG ERFGOED

II.01. REEDS UITGEVOERDE MAATREGELLEN

Dringende instandhoudingswerken

Gezien de twijfelachtige toestand van de stabiliteit van de kerkruïne, werden in november 2017 een aantal consolideringsmaatregelen getroffen met het oog op zo snel mogelijk tegengaan van verder verval. Deze werken werden uitgevoerd naar aanleiding van een voorafgaandelijk stabiliteitsonderzoek.

Dit onderzoek heeft geleid tot:

1. het afbakenen van het monument door middel van bouwhekken om de veiligheid van het publiek te kunnen garanderen
2. tijdelijke consolideringswerken in afwachting van de permanente consolidatiewerken:
 - sterk hellende muur noordelijke zijbeuk gestut (deelmuur 17-18)
 - arcades gestut en bogen ondersteund (deelmuur 18a)
 - raamopening zuidelijke zijbeuk en kleine sacristie geschoord (deelmuur 1/13)
 - kruisribgewelf kleine sacristie ondersteund

II.02. MAATREGELLEN M.B.T. STABILITEIT

Hieronder volgt een samenvatting van de maatregelen die noodzakelijk zijn voor het verzekeren van de stabiliteit van de ruïne. Het gedetailleerd onderzoek en advies van Triconsult is terug te vinden in het verslag in bijlage.

Grondsonderingen & Funderingsonderzoek

Specifieke maatregelen ter versteviging van de funderingen zijn niet nodig. Indien de natuursteen plint geïnjecteerd wordt (zie verder), zal dit wellicht voldoende zijn.

Metselwerkonderzoek

Sowieso zal over de gehele ruïne het voeg- en metselwerk lokaal moeten hersteld worden. De delen in zeer slechte staat (zoals de bovenzijdes van de muren) zullen hermitseld worden. Dit laatste met integratie van een betonnen ringbalk of ingewerkte metselwerkwapening, in combinatie met trekkers of een andere structuur die de wanden zijwaartse stabiliteit geeft. Grote scheuren in het metselwerk dienen gewapend te worden.

Een ingreep aan de **noordelijke zijbeukwand** is absoluut noodzakelijk om deze te consolideren. Belangrijk hierbij is het aanbrengen van een permanente structuur langs de zijkant. De materialisatie en vormgeving van deze steun zal verder gedefinieerd worden in een volgende fase en hangt onlosmakelijk samen met het realiseren van de nevendoelelstelling. Een alternatief is het hermitselen van de wand, maar aangezien deze aanpak niet strookt met de hoofddoelelstellingen zoals gedefinieerd in vorig hoofdstuk, trachten we deze drastische maatregel te vermijden. In elk geval dienen ook consoliderende injecties en metselwerkherstellingen (o.a. heropvoegen, scheuroverbruggende wapening) uitgevoerd te worden.

Ook de **zuidelijke transeptmuur** moet van zijdelingse steun voorzien worden.

Het maaiveld aan de buitenzijde van de kerkruïne dient opgehoogd te worden ter hoogte van het koor en transept in het noorden voor het stabiliseren van de desbetreffend geveldelen. Dit kan door middel van schanskorven of door het aanleggen van een talud.

Aangezien de toestand van het **kruisribgewelf** van de kleine sacristie momenteel moeilijk in te schatten is (omwille van de begroeiing), zal verder onderzoek eerst nodig zijn. Hiervoor dienen de planten aan de bovenzijde van het gewelf voorzichtig weggenomen te worden zodat de gewelfschalen bloot komen te liggen. Op basis van deze inspectie kunnen de restauratieopties afgetoetst worden. Wellicht zal lokaal herstel (steenvervanging, heropvoegen en verankeren van de diagonaalribben) voldoende zijn om het gewelf te stabiliseren. Op dit moment is het echter onmogelijk een exacte restauratieaanpak te formuleren. Ongeacht de wijze van consolidatie, zal bescherming tegen waterinfiltratie van bovenaf noodzakelijk zijn, indien nodig door middel van het aanbrengen van een dakstructuur.

Gezien de staat van het **natuursteenmetselwerk**, is het aangewezen om de plint en kolommen te consolideren met behulp van injecties. Daarnaast dienen de ontbrekende delen van de steunberen opgevuld te worden met invulmetselwerk. Eventueel kan verder onderzoek gedaan worden naar het gebruik van steenverharders om het degradatieproces van de natuursteen te vertragen.

De (vermoedelijk smeedijzeren) **glasroeden** worden roestwerend behandeld en bewaard in hun huidige toestand.

II.03. MAATREGELEN M.B.T. VEGETATIE

Hieronder volgt een samenvatting van de maatregelen die genomen worden voor het realiseren van de hoofddoelelstellingen wat betreft vegetatie. Het gedetailleerd advies van Antea is terug te vinden in het verslag in bijlage.

Weghalen van Klimop

De Klimop wordt grondig maar voorzichtig verwijderd van de ruïne. Gezien de densiteit van de begroeiing, is een stapsgewijze aanpak aangewezen. In grote lijnen worden volgende stappen ondernomen:

- grondig snoeien langs de muur;
- afsnijden van de stengels aan de basis (de takken sterven af);

- voorzichtig verwijderen van de verdorde takken;
- vernietigen van de basis.

Waar de stam van de Klimop moeilijk te lokaliseren valt, kan geopteerd worden voor een integrale behandeling van de plant (bijvoorbeeld door middel van branden), mits het nemen van de nodige voorzorgsmaatregelen.

Na het verwijderen van de Klimop zullen verschillende sporen zichtbaar worden, zowel op wanden als in de vloer. Het kan nuttig zijn om dan een muurarcheologische studie uit te voeren aan de hand van een fotogrammetrische opmeting. Dit kan vervolgens gekoppeld worden aan de bouwgeschiedenis. Een geofysisch vooronderzoek kan ervoor zorgen dat zoveel mogelijk materiaal ter plaatse behouden blijft en geherlokaliseerd wordt.

Indien gewenst kunnen plaatselijk opnieuw klimplanten aangebracht worden op een gecontroleerde manier.

Behoud van vaatplanten

De vaatplanten op de ruïne kunnen enkel behouden worden door middel van transplantatie.

De Steenbreekvarens wordt geëxtraheerd van de ruïne, bewaard in potjes en achteraf weer aangebracht.

Andere plaatselijke vaatplanten kunnen eventueel ook opnieuw geïntroduceerd worden. Dit is mogelijk door het afnemen van stroken gras op de top van de muren, deze te laten ontkiemen en de waardevolle planten lokaal weer aan te brengen op de ruïne.

Behoud van cryptogamen

De aanwezige cryptogamen worden zo goed als mogelijk beschermd. Enerzijds wordt dit in de hand gewerkt door het weghalen van de Klimop en het maximaal behoud van de bestaande toestand (behouden van de originele locatie en oriëntatie van de stenen, origineel voegwerk laten zitten, geen oppervlaktebehandelingen...). Anderzijds kan ervoor gezorgd worden dat een ideale omgeving wordt gecreëerd voor deze begroeiing, door op plaatsen waar er hervoegd dient te worden gebruik te maken van een poreuze kalkmortel met de juiste samenstelling en deze oneffen af te werken.

De groei van (korst)mossen op nieuwe stenen kan ook bevorderd worden door het voorzien van de juiste nutriënten. Deze aanpak wordt echter in eerste instantie niet verondersteld omdat dit geen positief effect heeft op de ontwikkeling van zeldzame soorten.

Regelmatig onderhoud en inspectie

Het opvolgen van de ontwikkeling van de begroeiing op de ruïne is van belang om overwoekering tegen te gaan en consolidatie te garanderen.

II.04. TABEL MET BEHEERSMAATREGELEN

Volgende tabel geeft de beheersmaatregelen weer, ingedeeld volgens werken van eenmalige en van wederkerende aard. In deze tabel wordt ook aangegeven welke werken vrijgesteld zijn van het aanvragen van een toelating.

Gezien het feit dat de ruïne met zijn begroeiing moeilijk te bestuderen is, is het onmogelijk een volledig correcte meetstaat met uit te voeren werken op te stellen. Om deze reden zullen metingen in dit project uitgedrukt worden in vermoedelijke hoeveelheden met een zekere marge om onzekerheden op te vangen. Deze worden dan tijdens uitvoering bijgesteld.

eenmalige maatregelen		regelmaat	vrijstelling van toelating
algemene werken			
1.	BOUWPLAATSVOORZIENINGEN		
1.1	algemene bouwplaatsvoorzieningen: werfinrichting		x
	enkel betoelaagbaar voor werken in functie van instandhouding, onderhoud en herstel van de erfgoedwaarden (stellingen, steigers, bouwliften, kranen, voorzieningen voor bescherming van te vrijwaren bouwonderdelen)		
1.2	vooronderzoeken		
	archeologische vooronderzoeken		
	muurarcheologisch onderzoek a.d.h.v. fotogrammetrie		
	geofysisch onderzoek		
	steenverhardingsproeven		
	proeven natuursteen - vervangsteen		
	analyse pleisterwerk		
	opmaak bewaringstoestand schilderingen		
	proeven fixatie buitenschilderwerken en pleisterwerken (door een onderzoeksinstituut gelijkaardig aan KIK-IRPA of Hugo VandenBorre)		
	vochtwerende behandelingen		
	vrijleggen kruisribgewelf en stabiliteitsonderzoek		
	...		
werken voor hoofddoelstellingen			
2.	CONSOLIDATIE VAN DE KERKRUÏNE		
2.1	BEHOUD VAN DE HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE WAARDE		
2.1.1	voorbereidende werken		
	gefaseerd verwijderen van woekerende klimop		
	doorzagen van stammen schadelijke klimplanten		
	uitbranden van stammen schadelijke klimplanten		
	snoeien van schadelijke klimplanten		
	verwijderen wortelnetwerk		
	stockeren van losliggende natuurstenen, massieven en tegels		
	verwijderen van losse verankeringsstaven in de gevel		
	verwijderen van de boom aan de noordgevel, omwille van stabiliteit		
2.1.2	grondwerken		
	verwijderen teelaarde		
	ophogen maaiveld aan de buitenzijde van de ruïne		
	schanskorven noordelijk transept (en evt. noordelijke wand: wordt onderzocht)		
	plaatselijk herstel metselwerk funderingszolen (o.a. vanwege weghalen boom)		
2.1.3	gevelreiniging		
	verwijderen plantengroei ifv goede hechting herstelling		
2.1.4	restauratie baksteenmetselwerk		
	hermetselen losliggende bovenzijde muren		
	hermetselen van volledige muurdelen		
	lokaal hermettselen / baksteenherstel / vervangingen met recuperatiesteen		
	stabiliteitsingrepen metselwerk: wapenen, barsten inbinden, vervangen lateien		
2.1.5	bescherming baksteenmetselwerk		
	afdekken bovenzijde muren, vb. door het aanbrengen van traskalk of beplanting		
	waterdicht maken bovenzijde kruisribgewelf (kleine sacristie), evt. d.m.v. aanbrengen dakstructuur		
2.1.6	restauratie natuursteenmetselwerk en omlijstingen		
	consoliderende injectie van de plint met minerale grout		
	consoliderende injectie van de kolommen met minerale grout		
	fixeren van loszittende stenen met aangepaste kalkmortel		
	leemtes aanvullen met gevonden restmaterialen		
	steenversteving		
	verankering diagonaalribben kruisribgewelf		
2.1.7	restauratie smeed- en gietijzer		
	in situ behandelen van muurankers, stalen roedes en ingewerkte stalen elementen		
2.1.8	structurele ingrepen		
	betonnen ringbalk of wapening in metselwerk, in combinatie met trekkers of structuur		
	ingreep die de stabiliteit van de kerk verzekert en de nevendoelstelling mogelijk maakt (wordt in een volgende fase onderzocht)		
2.2	BEHOUD VAN DE ARTISTIEKE EN ESTHETISCHE WAARDE		
2.5.1	voorbereidende werken		
	stockeren en zacht reinigen van losliggende natuurstenen, massieven en tegels		
2.5.2	buitenaanleg		
	terugplaatsen/inwerken bestaande vloerafwerking		
	aanleg vloer indien nodig voor stabiliteit		
2.5.3	behoud binnenafwerkingen		
	consolidatie van resterend pleister- en (figuratief) schilderwerk o.b.v. sluitend advies van uitgevoerde vooronderzoeken		
2.5.4	behoud en opwaardering muurvegetatie (zie bijlage II.08)		x
	klimop integraal maar 'gesofisticeerd' verwijderen		
	evt. gecontroleerd aanbrengen van klimplanten		
	behoud van vaatplanten d.m.v. transplantatie		
	behoud van cryptogamen (incl. lichenen) door bescherming		

2.3	MONITORING zie wederkerende beheersmaatregelen		
3.	RESTAURATIE VAN DE WESTTOREN		
3.1	ONDERHOUDSWERKEN zie wederkerende beheersmaatregelen		
3.2	VERSTERKEN VAN DE LINK RUïne - WESTTOREN afbraak invulmetselwerk en bestaand schrijnwerk in de opening van de oostgevel toren nieuw schrijnwerk i.f.v. ontsluiting tussen toren en kerkruïne (incl. dorpel, latei, afwerking dagkanten)		
werken voor nevendoeelstellingen			
4.	TOEGANKELIJKHEID		
4.1	gevelreiniging verwijderen loszittend pleisterwerk, voegwerk, recupereren van loszittende stenen		
4.2	aanpassingen metselwerk aanpassen bestaande gevelopeningen ifv toegankelijkheid		
4.3	buitenschrijnwerk nieuw buitenschrijnwerk i.f.v. toegang en afsluiting		
5.	MULTIFUNCTIONEEL GEBRUIK		
5.1	restauratie gevelafwerking plaatselijk herstel gevelvoegwerk met kalkmortel		
5.2	buitenaanleg nieuwe aanleg vloer van de kerk, evt. i.f.v. stabiliteit (hoofddoelstelling)		
5.3	technieken graven van sleuven voor nutsvoorzieningen aanleg riolering sanitaire voorzieningen (zoals een buitenkraan,...) elektriciteitsvoorzieningen (zoals stopcontacten, buitenverlichting,...)		
wederkerende maatregelen		regelmaat	vrijstelling van toelating
8.	DE KERKRUIÑE		
8.1	BOUWPLAATSVORZIENINGEN		
8.1.1	algemene bouwplaatsvoorzieningen: werfinrichting enkel betoelaagbaar voor werken in functie van instandhouding, onderhoud en herstel van de erfgoedwaarden (stellingen, steigers, bouwliften, kranen, hoogtewerkers, voorzieningen voor bescherming van te vrijwaren bouwonderdelen)		x
8.2	MONITORING		
8.2.1	monitoring van de gevels opvolgen van alle veranderingen (o.a. stabiliteit, toestand baksteen- en natuursteenmetselwerk, begroeiing,...) en eventuele onderhoudswerken eventuele onderhoudswerken aan nieuwe structurele ingreep	jaarlijks	x
8.2.2	nazicht en documenteren figuratieve schilderijen	om de 5 jaar	x
8.2.3	onderhoud begroeiing	jaarlijks	x
9.	DE WESTTOREN		
9.1	gevels inspectie en eventuele onderhoudswerken baksteen- en natuursteenmetselwerk (inspectie van scheuren, zettingen, vegetatie, vochttekeningen,...) inspectie en eventuele onderhoudswerken voegwerk	om de 6 jaar om de 6 jaar	
9.2	dak inspectie en eventuele onderhoudswerken van dakbedekking, slabben, windhaan,... inspectie en eventuele onderhoudswerken van houten kroonlijst inspectie en eventuele onderhoudswerken van dakschrijnwerk inspectie en eventuele onderhoudswerken van houten dakstructuur	jaarlijks jaarlijks jaarlijks om de 6 jaar	
9.3	buitenschrijnwerk onderhoud schilderwerk ramen, deuren en galmborden onderhoud ramen, deuren en galmborden: kleine houtherstellingen, kitwerken, gevelaansluitingen onderhoud hang- en sluitwerk	om de 6 jaar om de 6 jaar om de 6 jaar	
9.4	binnenafwerking onderhoudswerken of vernieuwen afwerkingslaag plankenvloeren onderhoud en reinigen Boomse tegels schilderwerken wanden en plafonds (kruisribgewelf) herstellingswerken gekaleide wanden	om de 6 jaar om de 6 jaar om de 10 jaar om de 10 jaar	
9.5	binnenschrijnwerk onderhoud schilderwerk deuren onderhoud deuren: kleine houtherstellingen onderhoud hang- en sluitwerk	om de 10 jaar om de 10 jaar om de 10 jaar	
9.6	interieurelementen inspectie en eventuele onderhoudswerken kruisribgewelf inspectie, reiniging en eventueel herstel trap uit blauwe hardsteen inspectie en eventuele onderhoudswerken klokken	om de 6 jaar om de 10 jaar jaarlijks	

07_ OPVOLGING EN EVALUATIE

I. GEBOUWD ERFGOED

Gezien de slechte staat waarin de ruïne zich bevindt, zijn op korte termijn werken nodig om verder verval tegen te gaan. Bovendien vormen de restanten van de kerk potentieel een publieke ruimte die veel kan betekenen voor het dorp.

Momenteel is de oude kerk eigendom van de gemeente Hulshout en in de toekomst zal dit ook zo blijven. Het gemeentebestuur wenst in samenwerking met de vzw Kempens Landschap een private partner te zoeken die de ruïne op een duurzame en innovatieve manier wil herbestemmen. Deze partner zal fungeren als uitbater van de nieuwe functie.

De **eenmalige werken** worden uitgevoerd in beheer van de gemeente en zullen opgestart worden na het verkrijgen van een **erfgoedpremie volgens bijzondere procedure**. Hiervoor wordt openbaar aanbesteed. Na deze restauratie en herbestemming dient het systematisch onderhoud opgenomen te worden, zoals hieronder verder toegelicht.

Monitoring

Voor het behoud en beheer van de ruïne is het van belang dat regelmatig nazicht gebeurt in functie van preventieve conservatie. Zo kunnen loszittende stenen, scheuren, onverwachte instortingen, veranderingen in bodem, woekerende beplanting snel gedetecteerd worden en aangepakt worden. Hiervoor kan men beroep doen op de wederkerende maatregelen die aangehaald worden in het vorige hoofdstuk. Hierin is opgenomen welke werken volgens welke frequentie dienen te gebeuren. De gemeente wenst de verantwoordelijkheid van het onderhoud uit te besteden.

Voor deze **wederkerende werken** en **onderhoudswerken** wordt beroep gedaan op **standaardpremies**.

II. SLOT

De gemeente Hulshout, vzw Kempens Landschap en ook aNNo architecten hopen dit waardevol beschermd monument met zijn artistieke, historische, archeologische en esthetische waarde binnen afzienbare tijd te zien evolueren tot een plaats die de herinnering aan de voormalige Sint-Michielskerk in stand houdt en op een duurzame manier iets kan betekenen voor de inwoners van Hulshout.

Dit voorliggend beheersplan moet de beheerder toelaten om doelgericht beslissingen te nemen en alle betrokken partijen de mogelijkheid te geven om schriftelijk hun standpunt/opmerkingen kenbaar te maken.

Gezien en goedgekeurd:

Opdrachtgever

Gemeente Hulshout:

Rist Heylen, Lies Sprengers

vzw Kempens Landschap:

Philippe De Backer, Nena De Roey

Onroerend Erfgoed

Dieter Nuytten

Ontwerpteam

aNNo architecten:

ir. arch. Stijn Cools

Antea:

Olivier Heylen, Gert Stappaerts, Valérie Adriaensen

Triconsult:

dr. ir. Kris Brosens, ir. Timo Deckers,
em. prof. dr. ir. Dionys Van Gemert